

Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського»

До 205-річчя Університету Ушинського

ЮВЕНАЛЬНА ЮСТИЦІЯ: УКРАЇНСЬКИЙ ДИСКУРС

Колективна монографія

За загальною редакцією
Долженкова О. Ф., Корнієнка М. В.

Одеса
Букаєв Вадим Вікторович
2021

УДК 343.91-053.6:343.137.5(477)

Ю143

Ухвалено до друку Вченою радою
Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського»
(протокол № 2 від 18 жовтня 2021 року)

Авторський колектив:

Баймуратов М. О., Бутирін Є. О., Грігорова Г. Л., Долженков О. Ф.,
Зубатенко О. М., Кобко-Одарій В. С., Ковальова О. В., Корнієнко М. В.,
Матвєєва Л. Г., Наумкіна С. М., Пядишев В. Г., Семікоп Н. В., Сухарєва А. О.

Рецензенти:

Криволапчук В. О. – д-р юрид. наук, проф., заслужений юрист України;
Кузніченко С. О. – д-р юрид. наук, проф., заслужений діяч науки і техніки
України, член-кореспондент Національної академії правових наук України;
Тарасенко В. Є. – д-р юрид. наук, проф.

Ювенальна юстиція: український дискурс : колективна
Ю143 моногр. / М. О. Баймуратов, Є. О. Бутирін та ін.; за заг. ред.
Долженкова О. Ф., Корнієнка М. В. Одеса : Видавець Букаєв
Вадим Вікторович, 2021. 320 с.

ISBN 978-617-7790-37-1

Монографія присвячена проблемам ювенальної юстиції, зокрема ефективної системи ювенальної превенції; розробці найкращих шляхів попередження правопорушень, вчинених дітьми, та відносно дітей; питанням комплексного міждисциплінарного підходу та синергії наукових думок представників різних галузей знань. Обґрунтовано залучення до даного процесу як державних управлінців, так і освітян, поліцейських, представників медичної та соціальної сфери, психологів, громадських діячів тощо.

УДК 343.91-053.6:343.137.5(477)

ISBN 978-617-7790-37-1

© Університет Ушинського, 2021

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	4
ПЕРЕДМОВА	5
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИЧНИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ЮВЕНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ	6
1.1. Боротьба з безпритульністю та правопорушеннями неповнолітніх в українських губерніях у другій половині XIX – на початку XX ст.	6
1.2. Діти у збройному конфлікті: досвід ООН щодо застосування правосуддя	38
РОЗДІЛ 2. ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮВЕНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ	79
2.1. Нормативно-правовий аспект забезпечення протидії насиллю щодо дітей	79
2.2. Відновний підхід до здійснення правосуддя щодо неповнолітніх	141
2.3. Правовий менталітет молоді українського суспільства	160
2.4. Домашнє насильство над дітьми: його види, наслідки та особливості	186
РОЗДІЛ 3. ПРЕВЕНЦІЯ ЯК ФУНКЦІОНАЛЬНА ПІДСИСТЕМА ЮВЕНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ	206
3.1. Роль органів місцевого самоврядування у формуванні парадигми ювенальної превенції в територіальній громаді	206
3.2. Національна поліція у запобіганні та протидії тілесним покаранням дітей як методу батьківського виховання	264
3.3. Проблемні питання запобігання булінгу у контексті становлення принципу дотримання найкращих інтересів дитини	281
ПІСЛЯМОВА	302
ДОДАТКИ	303
АВТОРИ	317

Пядишев Володимир Георгійович,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри кібербезпеки та
інформаційного забезпечення
Одеський державний університет
внутрішніх справ

1.2. Діти у збройному конфлікті: досвід ООН щодо застосування правосуддя

Збройні конфлікти міжнародного і не міжнародного характеру продовжують лихоманити континенти планети. В ході конфліктів неминуче страждає мирне населення і, зокрема, діти. Вони масово ставали свідками, а часто і жертвами численних військових злочинів. Їх убивали, гвалтували, катували, калічили, били, поневолювали. У них на очах вбивали членів їх сімей. Вони втратили можливість отримати освіту, можливість насолодитися своїм дитинством і стати повноцінною частиною суспільства. І цим дітям в якості свідків або потерпілих доводиться виступати в судах для забезпечення правосуддя над військовими злочинцями. Справедливість вироків, що виносяться, залежить від точності та об'єктивності їх показань. Але ж вони перенесли глибоку психологічну травму. Проблема підтримки неповнолітніх при участі їх в судовому процесі в якості свідків і потерпілих не нова в усьому світі і в Україні зокрема. Їй присвячені роботи багатьох вітчизняних вчених, таких, як І.О. Бандурка [1], І.В. Курило [2], В. Г. Пожар [3] та інших.

Однак, в сучасних збройних конфліктах посилюється ще одна страшна тенденція – залучення дітей до складу збройних формувань і навіть залучення їх до складу регулярних збройних сил держав. Зафіксовано використання сотень тисяч дітей-солдатів в усьому світі. До недавнього часу ця проблема не стосувалася України. Але, на жаль, в силу останніх подій на сході України ця тенденція не обійшла стороною і нашу країну [4]. Важливо відзначити, що у багатьох випадках дітей-солдатів в усьому світі примушують до скоєння військових злочинів. І цим дітям по завершенні збройного конфлікту доводиться виступати в судах уже в ролі обвинувачуваних. Треба сказати, що в різних країнах і в різних ситуаціях ніхто не дотримується єдиного стандарту щодо цих дітей. У деяких країнах метою судового процесу є примирення цих дітей із суспільством і реінтеграція до нього. В інших справа доходить до вищої міри покарання, причому, практично незалежно від віку дитини. При цьому Офіс Спеціального представника Генерального секретаря з питання про дітей у збройних конфліктах звертає увагу на те, що при вирішенні питання про винність дітей-солдатів (осіб молодше 18 років) у військових злочинах слід виходити з того, що головними винними у вчиненні ними таких злочинів є

дорослі, які по-перше втягнули їх у круговорот військових подій, по-друге тими чи іншими брудними способами примусили до військових злочинів. Тому в першу чергу слід прагнути не стільки до забезпечення жорстокого покарання дітей-солдатів, скільки до забезпечення надійної реінтеграції їх до суспільства.

Оскільки дана ситуація з дітьми-солдатами для України нова, багато українських науковців зрозуміли, що для успішного подолання її необхідно використовувати багаторічний зарубіжний досвід, зокрема, накопичений міжнародними організаціями, які брали участь у врегулюванні збройних конфліктів. Так, наприклад, вчені І. Ю. Чайка та Є. Г. Цокур у своїй роботі «Діти-комбатанти у постконфліктному періоді: проблема відповідальності і захисту прав дитини (зарубіжний досвід для України)» [5,15-21] запропонували коротке узагальнення досвіду різних міжнародних організацій. Ми ж вважаємо, що найбільш великий і глибокий досвід накопичений різними службами саме ООН, представники яких брали участь у врегулюванні величезної кількості збройних конфліктів не стільки в ролі спостерігачів, скільки в ролі практичних працівників поліції, судової системи та інше. Треба сказати, що ООН регулярно проводила узагальнення результатів своєї діяльності щодо сприяння реінтеграції колишніх комбатантів до суспільства. І на наш погляд найбільш повним сьогодні є документ ООН «Діти і правосуддя під час і після збройного конфлікту» [6], присвячений підвищенню ефективності примирення і реінтеграції в суспільство саме дітей, з одного боку – жертв військових злочинів, з іншого – учасників цих самих військових злочинів.

Метою наданого розділу є докладне виявлення найбільш ефективних форм, методів і прийомів сприяння реінтеграції в суспільство, зокрема, в ході судових процесів, дітей-жертв збройних конфліктів, а також дітей, які вчинили військові злочини. Робота заснована на результатах аналізу діяльності різних служб ООН в таких країнах, як Боснія і Герцеговина, Східний Тимор, Демократична Республіка Конго, Ірак, Камбоджа, Ліберія, Ліван, Сьєрра-Леоне, Уганда та інші. З метою забезпечення розумного обсягу роботи численні конкретні приклади не наводяться. Викладаються тільки узагальнені причини виникнення проблем та рекомендації щодо їх запобігання або усунення.

Робота буде корисна в Україні представникам судових органів і поліції в міру відновлення цілісності країни, а також представникам України, які служать за кордоном у складі міжнародних операцій з підтримання миру і безпеки.

ЧАСТИНА I. ДІТИ – ПОТЕРПІЛІ У ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТАХ І СВДІКИ

1. У чому полягає справедливість для дітей, які постраждали в збройному конфлікті?

1.1. Доступ дітей до правосуддя.

Доступ до правосуддя для дітей, які стали жертвами міжнародних злочинів, може бути забезпечений як під час, так і після конфлікту за допомогою судових, позасудових та традиційних механізмів правосуддя.

Хоча у міжнародно-правових документах неможливо знайти конкретне визначення того, що являє собою доступ до правосуддя, його було описано Програмою Розвитку Організації Об'єднаних Націй (ПРООН) як «здатність людей шукати і отримувати засоби правового захисту через формальні або неформальні установ правосуддя і відповідно до стандартів у галузі прав людини»[7]. «Загальний підхід Організації Об'єднаних Націй до правосуддя щодо дітей» (2008 р) розширює це визначення: *«Доступ до правосуддя можна визначити, як можливість отримати справедливий і своєчасний засіб правового захисту від порушень прав, як зазначено у національних та міжнародних нормах і стандартах. ... Належний доступ до правосуддя вимагає розширення юридичних прав всіх дітей; всі вони повинні мати можливість відстоювати свої права за допомогою юридичних та інших служб, таких як освіта в галузі прав дитини або консультації та підтримка з боку дорослих, що володіють відповідними знаннями»* [8].

Під час збройного конфлікту забезпечення доступу до правосуддя може бути проблематичним через розвал судової інфраструктури і переміщення або зникнення працівників судових органів, адвокатів і прокурорів. Неформальні, позасудові і традиційні системи правосуддя також можуть бути порушені конфліктом.

Головну відповідальність за забезпечення доступу до правосуддя для тих дітей, яким було завдано шкоди в результаті грубих порушень їх прав несе держава. Діти бачать справедливість як широке поняття, що охоплює набагато більше, ніж судове переслідування злочинців. Звіти та дослідження, проведені з дітьми, що стали жертвами збройного конфлікту, показали, що діти хочуть притягнути до відповідальності винних, які вчинили тяжкі злочини під час збройного конфлікту. Вони вірять, що злочинці не повинні залишатися безкарними, особливо коли вони продовжують жити в одному співтоваристві і коли дитина або його сім'я постраждали від їх рук [9; 10]. На думку дітей, справедливість містить набагато більше, ніж покарання злочинця. Ще більш важливим для них є відновлення їх прав, особливо соціально-економічних, а також елемент компенсації та відшкодування збитків у зв'язку з втратою цих прав. Діти покладають великі надії на позасудові процеси правосуддя, особливо на КІП (Комісії по встановленню

істини і примирення, докладніше – в розділі III). Подальші дослідження щодо дітей, з якими працювали такі комісії, показали, що діти очікували, що ця форма правосуддя допоможе їм знайти свої родини, повернутися до освіти і опанувати професію, щоб вони могли знайти роботу і жити незалежно. Не всі ці очікування виправдалися, і багато дітей залишилися розчарованими.

1.2. Проблеми дітей щодо правосуддя

Якби система або механізм не були створені для забезпечення доступу до правосуддя після закінчення збройного конфлікту, навряд чи вони виправдають ці високі очікування. Крім того, часто виникає суперечність між прагненням держави до примирення і бажанням дітей притягнути до відповідальності винних у порушеннях їх прав. Проблема ресурсів, як фінансових, так і людських, також означає, що те, що може бути запропоновано дітям у вигляді компенсації або відшкодування за втрату дитинства, освіти і сімейного життя, обмежено. Також малоймовірно, що будь-яка система може запропонувати доступ до правосуддя для кожної дитини, чий права було порушено, не кажучи вже про реальну компенсацію за їх втрату.

Перед лицем цих обмежень державам необхідно направити свої ресурси на забезпечення максимального доступу дітей до правосуддя. Це може включати надання дітям доступу і до позасудових форм правосуддя, які можуть дозволити почути голоси більшого числа дітей. Якби механізми не було створено, вони повинні враховувати більш широкий вплив збройних конфліктів на дітей. Зрозуміло, що діти будуть розчаровані підходом, який зосереджений виключно на таких порушеннях, як вербування, викрадення або примусовий шлюб, і не визнає шкоди, завданої їм втратою освіти, сім'ї та дитинства.

2. Діти – потерпілі і свідки у судових процесах

Хоча національні суди несуть основну відповідальність за переслідування міжнародних злочинів, у багатьох державах, порушених збройним конфліктом, інфраструктура судової системи найчастіше або практично відсутня, або неадекватна для виконання цього завдання. Судді, прокурори, адвокати та адміністратори судів, можливо, втекли або самі стали жертвами конфлікту. А де вони залишаються, не можна довіряти, що вони незалежні і діють чесно. На той час, коли судова система знову запрацює, може пройти багато років, і спогади дітей про деталі злочинів, свідками яких вони були, можуть стати менш ясними.

Щоб допомогти державам покласти край широко розповсюдженій культурі безкарності, міжнародне співтовариство за останні десятиліття створило нові механізми відповідальності, допомагаючи державам забезпечувати правосуддя. Ці механізми, по суті, мають дві форми: перша – суди або трибунали, які є офіційними органами, що встановлюють правила

процесу, і друга, менш формальна, несудова – комісії зі встановлення істини та примирення (КІП). Діти все частіше виступають в цих механізмах в якості потерпілих і, в деяких випадках, в якості свідків.

2.1. Міжнародні суди і трибунали

Спеціальні трибунали. Першим трибуналом з військових злочинів, створеним після Нюрнберзького процесу після Другої світової війни, був Міжнародний кримінальний трибунал у справах колишньої Югославії (МТКЮ), заснований в 1993 році, за яким слідував Міжнародний кримінальний трибунал по Руанді (МУТР), заснований в 1994 році [11]. Трибунали, створені Радою Безпеки ООН, хоча і вважаються в цілому успішними, не залучали в значній мірі дітей, хоча приблизно чотири відсотки свідків у МТКЮ були у віці від 18 до 30 років. У зв'язку з затримкою із залученням обвинувачених до суду, багато хто з цих вже дорослих свідків були дітьми на момент вчинення злочинів.

Гібридні суди. Хоча на Організацію Об'єднаних Націй чинився тиск з метою створення нових трибуналів для судового переслідування осіб, винних у міжнародних злочинах, все частіше застосовується альтернативний підхід до забезпечення правосуддя. Змішані суди або так звані «інтернаціоналізовані національні трибунали» були створені в Сьєрра-Леоне, Камбоджі, Східному Тиморі, Боснії і Герцеговині [12], Лівані [13] і Іраку [14]. Ці спеціальні суди є переважно національними судами, заснованими в державі, для якої вони були створені, і укомплектованими поєднанням національних і міжнародних суддів, прокурорів та адміністраторів. Подібно МТКЮ і МУТР їхня мета – притягнути до відповідальності осіб, що імовірно вчинили міжнародні злочини. Кожен суд діє відповідно до національного законодавства і має юрисдикцію, що трохи відрізняється тим, що відбиває характер конфлікту в його країні. Крім того, більшість цих судів обмежуються розглядом справ осіб, які займали керівні посади.

Міжнародний кримінальний суд. Ґрунтуючись на досягненнях цих трибуналів, Міжнародний кримінальний суд (МКС) був заснований у 2002 році Римським статутом [15]. Його юрисдикція охоплює злочини геноциду, злочини проти людяності та військові злочини (стаття 5). МКС призначений не для заміни національних судів, а для їх доповнення. По суті, це суд останньої інстанції, і він буде судити осіб тільки тоді, коли національні суди не можуть або не бажають розслідувати ці злочини або переслідувати їх за законом. Суд має обмежену юрисдикцію; він може здійснювати її лише щодо осіб – представників держави, що ратифікувала Римський статут, або осіб, які ймовірно вчинили злочин на території держави, що ратифікувала. Однак Рада Безпеки Організації Об'єднаних Націй має право передати ситуацію прокурору, навіть якщо держава не ратифікувала статут МКС (статті 12 - 15).

2.2. Проблеми щодо дітей в якості свідків.

У міжнародних трибуналах і змішаних судах в якості свідків виступало небагато дітей. Тому є ряд причин. По-перше, до недавнього часу насильства відносно до дітей стосувалися лише кілька судових процесів; по-друге, часто між закінченням конфлікту і початком судового розгляду проходить значний проміжок часу, і дитина стає дорослою; по-третє, міжнародні кримінальні прокурори часто неохоче покладаються на свідчення дітей, яких вони вважають менш надійними свідками, ніж дорослі, особливо якщо між передбачуваним злочином і судовим розглядом проходить чимало часу.

Допит дітей-свідків. Множинні опитування, проведені різними слідчими органами, часто призводять до звинувачень у тому, що докази, що випливають зі свідчень дитини, зіпсовані. Можуть висуватися звинувачення у тому, що діти «можуть бути більш схильні давати відповіді, які, на їхню думку, дорослий хоче почути, і ... можуть створювати свої свідчення по ходу справи, слідуючи репліки дорослих, які проводять допит або допомагають їм» [16,8]. Крім тверджень про те, що докази зіпсовані, повторні допити рідко відповідають найкращим інтересам дитини. Допит слід зводити до мінімуму і проводити тільки навченими професіоналами [17].

Інші ризики і труднощі. Ще одна причина небажання залучати дітей-свідків включає потенційні ризики для дитини. Дитина може зіткнутися з можливістю відплати, особливо коли злочинці і жертви живуть в одних і тих же співтовариствах, або перенести повторну моральну травму в результаті необхідності заново пережити події і пройти перехресний допит. Для надання свідчень дитині може знадобитися поїхати до суду в іншу країну, що може бути лячною перспективою для дитини, яка, можливо, ніколи раніше не була за кордоном.

2.3. Підрозділи у справах потерпілих та свідків

Діти, які дають свідчення проти передбачуваних винних у міжнародних злочинах, потребують підтримки і захисту, як в залі суду, так і за його межами. Всі міжнародні суди і трибунали мають в тій чи іншій формі підрозділи у справах потерпілих і свідків, хоча рівень підтримки, яку вони можуть надати, істотно відрізняється. МКС, спираючись на програму захисту потерпілих і свідків, встановлену Спеціальним судом по Сьєрра-Леоне, розробив і впровадив найбільш ретельно продуману структуру, проклавши шлях для інших судів.

Роль підрозділу МКС у справах потерпілих та свідків. Підрозділ МКС у справах потерпілих та свідків відповідає за короткострокові та довгострокові заходи захисту і заходи безпеки, медичну і психологічну підтримку, а також за прийняття гендерно-чутливих заходів для полегшення надання свідчень жертвами сексуального насильства на всіх етапах розгляду. Підрозділ може призначити допоміжну особу для надання допомоги дитині на всіх етапах судового розгляду [18]. Крім того, підрозділ готує дітей до дачі показань,

знайомить їх з процедурами в залі суду, використовуваною термінологією та роллю людей у суді.

Спеціальні заходи захисту. Щоб допомогти дитині давати показання, може знадобитися ряд спеціальних заходів захисту:

- слухання можуть проводитися у закритому судовому засіданні тільки за участю тих осіб, присутність яких є обов'язково;

- в залі суду можуть бути встановлені екрани, щоб дитина не могла бачити обвинуваченого, коли він або вона дає показання, або дитина може сидіти в іншій кімнаті в супроводі особи, яка надає підтримку для надання свідчень по відео зв'язку [19];

- при необхідності для захисту дитини показання можуть даватися зі спотвореним голосом і зображенням;

- суд може контролювати процес надання свідчень дитиною в залі суду, щоб свідок не відчував себе заляканим, особливо якщо він (вона) є жертвою сексуального насильства.

Наразі всі міжнародні та гібридні суди вимагають, щоб діти давали свідчення під час судового розгляду і піддавалися перехресному допиту. Дитина не може давати заздалегідь записані свідчення, хоча багато західних правових систем наразі дозволяють це. МКС також не допускає використання посередників для перефразування питань більш простою мовою, що дозволило б дитині давати чітку і однозначну відповідь [20].

Вибір: участь дитини в процесі або захист його інтересів. Хоча не завжди в інтересах дітей-свідків давати показання в суді проти обвинуваченого, для деякого з них це може бути ефективним механізмом доступу до правосуддя. Перед яким би судом не постали дитина, національним або міжнародним, суд повинен у повному обсязі застосовувати Керівні принципи Організації Об'єднаних Націй з питань правосуддя в питаннях, що стосуються дітей-жертв і свідків злочинів (2005 рік) [17], включаючи право на гідне поводження та захист від дискримінації, бути поінформованим та бути почутим, бути захищеним від залякування і отримувати ефективну допомогу.

2.4. Статус жертви

МКС пропонує альтернативний і новаторський механізм, за допомогою якого діти, що стали жертвами міжнародних злочинів, можуть отримати доступ до правосуддя. Замість того, щоб давати свідчення в якості свідка у справі в суді, МУС дозволяє особам, яким було завдано шкоди в результаті будь-якого злочину, що підпадає під юрисдикцію Суду, натомість запитувати статус жертви (Правило 89) [18]. Можливість отримати статус жертви в МУС може бути менш стресовою для дитини і з меншою ймовірністю викликати повторну травму.

Участь в процесі дітей в статусі жертви. Діти-потерпілі можуть брати участь в процесі або безпосередньо, або через своїх законних представників різними способами, хоча їм може знадобитися подати заяву в суд на отримання відповідного дозволу. Діти мають право:

- робити зауваження суддям, поки суд вирішує, чи продовжувати розслідування або справу;
- представляти суддям свою думку, коли суд розглядає, які звинувачення будуть пред'явлені обвинуваченому;
- бути присутнім на слуханнях в суді і брати участь у них;
- задавати питання свідкові або експерту, що дає показання в суді, або обвинуваченому;
- робити заяви в суді на початку і в кінці стадії розгляду [21].

Право на отримання статусу жертви. Дитина може претендувати на статус жертви, якщо їй завдано шкоди. Шкода визначається як фізична або психічна травма, емоційні страждання, економічні збитки або суттєве порушення основних прав в результаті дій або бездіяльності, які представляють собою грубі порушення права прав людини або серйозні порушення міжнародного гуманітарного права. Термін «жертва» охоплює не тільки безпосередню жертву, але і його або її найближчих родичів або утриманців (Принципи 8 та 9) [22].

Щоб подати заяву на отримання статусу жертви, дитина або хто-небудь, що діє від імені дитини, повинен заповнити відповідні документи і надати посвідчення особи. Римський статут не вказує, хто може діяти від імені дитини, і, як наслідок, немає вимоги, щоб це був батько або опікун [23]. Проте, особа, яка діє від імені дитини, повинна мати попередню згоду дитини (Правило 89) [18].

Переваги статусу жертви.

1. *Представництво:* заявники мають право мати законного представника. Дитина не зобов'язана бути присутньою в суді або брати участь, якщо він або вона явно цього не бажає. Це дозволяє дітям зосередитися на відновленні свого життя, а не турбуватися про появу в суді.

2. *Кількість дітей, що беруть участь:* статус жертви також дозволяє більшій кількості дітей, яким було завдано шкоди, отримати доступ до правосуддя. Число свідків, які викликаються судом для надання свідчень у судовому процесі, неминуче лімітовано через обмеження за часом і судові обмеження. З іншого боку, кількість дітей, які можуть претендувати на статус жертви, не обмежена. Адвокати можуть діяти від імені груп дітей, тим самим знижуючи судові витрати для суду і підвищуючи ймовірність того, що дитина зможе отримати доступ до юридичної допомоги.

3. *Заходи захисту.* Як і у випадку з дітьми, які є свідками в суді, відділ у справах потерпілих та свідків МКС також надає підтримку і заходи захисту дітям, які отримали статус жертви. Захисні повноваження суду включають майже ті ж заходи, що і по відношенню до дітей-свідків, які дають показання; суд може проводити слухання за зачиненими дверима і може вказати заходи, що не дозволять публіці або пресі ідентифікувати ім'я або місце проживання жертви. І потерпілим, і свідкам дозволяється залишатися анонімними з метою захисту (параграф 20) [24].

ЧАСТИНА II. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ДІТЕЙ, ЯКІ БРАЛИ УЧАСТЬ У ЗБРОЙНОМУ КОНФЛІКТІ, І УТРИМАННЯ ЇХ ПІД ВАРТОЮ

Першопричини залучення дітей до бойових дій. Діти стають пов'язаними зі збройними силами або збройними групами із різних причин. Моделі примусового вербування в Сьєрра-Леоне і Уганді, коли багато дітей були викрадені, накачані наркотиками і побиті до підпорядкування, довгий час були архетипом залучення дітей до лав бойовиків. Хоча немає сумнівів у тому, що багато груп дійсно викрадають, залякують і примушують дітей приєднатися до них, існує також ряд інших факторів, які призводять до залучення дітей у збройні конфлікти. До них відносяться жебрацтво, вимушене переміщення, почуття ідентичності, ідеологічна привабливість, відсутність можливостей, відсутність вибору, ідея захисту спільноти тощо. Крім того, потужною мотивуючою силою є спостереження за вбивством або приниженням батьків, згвалтуванням членів сім'ї або за нападом на їх співтовариство. Це часто призводить до циклу насильства, коли дитина одночасно може стати і жертвою, і злочинцем [25].

Форми залучення дітей. Ступінь зв'язку дітей зі збройними силами або озброєними групами також різниться. Участь може бути тимчасовою або довгостроковою. Діти можуть бути пов'язані з озброєною групою або піддаватися ризику вербування. У той час, як деякі діти беруть участь у безпосередній бойовій діяльності, на інших покладаються допоміжні ролі, такі як носії, шпигуни, посильні, дозорні, кухарі та / або сексуальні рабіні. Деякі з цих дітей роблять під примусом дорослих командирів дії, що можуть бути прирівняні до військових злочинів. Дітей не слід судити просто за зв'язок з озброєною групою або за участь в бойових діях. Проте, слід визнати, що є випадки, коли дітей звинувачують у злочинах відповідно до національного або міжнародного права і переслідують у кримінальному суді. Судове переслідування дитини завжди слід розглядати як крайній захід, і мета будь-якого вироку повинна полягати у реабілітації та реінтеграції дитини в суспільство. Конвенція про права дитини (КПД) вимагає, щоб держави шукали «альтернативи судовому розгляду по відношенню до дітей на національному рівні» і щоб будь-яке рішення приймало до уваги «повернення дитини до конструктивної ролі у суспільстві» [26]. Дослідження показали, що для дитини розуміння і визнання минулих проступків грає вирішальну роль в її психосоціальному розвитку і процесі реінтеграції. Деяка форма відповідальності, заснована на відновлювальних підходах, може в значній мірі сприяти примиренню дитини зі своїм співтовариством, з жертвою і з самою собою [27].

1. Правова база

Правові інструменти, що регулюють збройний конфлікт. Право, що захищає дітей під час збройного конфлікту, міститься у міжнародному гуманітарному праві (МГП) і праві прав людини. МГП або право збройних конфліктів регулює ведення бойових дій і поведження з людьми, що знаходяться у руках противника. МГП закріплено в чотирьох Женевських конвенціях (1949 г.) і двох Додаткових протоколах (1977 р). У той час як Женевські конвенції ратифіковані повсюдно, Додатковий протокол I (який можна застосовувати до міжнародних збройних конфліктів) і Додатковий протокол II (який можна застосовувати до неміжнародного конфлікту) ратифікували, відповідно, 171 і 166 держав [28]. Під час неміжнародних збройних конфліктів цивільні особи мають право на основний захист, що міститься у спільній статті 3 Женевських конвенцій, а також у додатковому протоколі II, якщо дотримуються необхідні умови.

Правові інструменти з прав людини, такі як Конвенція про права дитини (КПД), Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (МПГПП) 1966 року і Факультативний протокол щодо участі дітей у збройних конфліктах 2002 року, продовжують застосовуватися під час збройних конфліктів. Державам не дозволяється обмежувати застосування КГП під час збройного конфлікту, але держави можуть відступати від певних положень МПГПП у ситуаціях надзвичайного стану, який загрожує існуванню нації. Хоча під час збройного конфлікту право прав людини продовжує застосовуватися, МГП розглядається як *lex specialis* (спеціальний закон), що охоплює ситуації збройного конфлікту.

Класифікації збройних конфліктів. «Збройний конфлікт» - це широкий термін, що охоплює найрізноманітніші конфлікти [29]. Згідно до МГП, існує два види конфліктів. Міжнародний збройний конфлікт відноситься до ситуацій, коли у збройному конфлікті беруть участь дві або більше держав. У таких конфліктах МГП застосовується у формі чотирьох Женевських конвенцій і Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій, як і звичайне МГП. Збройний конфлікт неміжнародного характеру виникає щоразу, коли має місце затяжне збройне насильство між урядовими силами і організованими недержавними збройними групами або між такими групами. Він продовжує існувати до тих пір, поки не буде досягнуто мирне врегулювання. Визначення було дано МТКЮ у справі Душко Тадіча (параграфи 66-70) [30].

Два критерії вважаються важливими для визнання неміжнародного збройного конфлікту: певна інтенсивність бойових дій і необхідна організованість сторін конфлікту. Державна сторона часто витримує ці критерії. На практиці зазвичай виникає питання, чи має озброєна група необхідну організацію, щоб вважатися стороною у конфлікті. Основні правила, що регулюють неміжнародні конфлікти, містяться в загальній статті

3 Женевських конвенцій 1949 року. Загальна стаття 3 визнана такою, що відбиває звичайне МГП. Додатковим джерелом договірного права є Додатковий протокол II 1977, який застосовується при дотриманні необхідних критеріїв, викладених у цьому договорі. МТКЮ приділив серйозної уваги визначенню міжнародних конфліктів, особливо в справі Душко Тадіча (ті ж параграфи 66-70) [30].

Інші ситуації насильства, які не відповідають порогу міжнародних збройних конфліктів, зазвичай називають *внутрішньою напруженістю* і *заворушеннями*. Це можуть бути заворушення, демонстрації і спорадичні акти насильства. У таких ситуаціях держава цілком може застосувати силу для відновлення громадського порядку. Ці ситуації регулюються законодавством про права людини, оскільки дія МГП не застосовується.

Нагадаємо, що однією з важливих цілей класифікації збройного конфлікту (і інших ситуацій насильства) є визначення застосовного права цьому обговоренні щодо позбавлення волі.

2. Тримання під вартою дітей, які брали участь у збройному конфлікті

Інтернування або адміністративне затримання можна визначити як позбавлення волі особи за ініціативою або за розпорядженням виконавчої гілки влади, а не судової влади, без пред'явлення кримінальних звинувачень [31,375]. На практиці це найчастіше здійснюють збройні сили або поліція не за рішенням суду. Діти, інтерновані / затримані в адміністративному порядку, можуть утримуватись у військових об'єктах, в'язницях або спеціально призначених для цього місцях. Інтернування є винятковим заходом, призначеним для контролю, і може бути здійснено із міркувань безпеки під час збройного конфлікту. Воно також може бути здійснено для захисту безпеки або громадського порядку держави в ситуаціях, які не є збройним конфліктом і де застосовується право прав людини. У цілому, інтернування підлягає певним гарантіям і обмеженням з метою уникнення зловживання повноваженнями з інтернування або адміністративного затримання особи. У деяких державах діти, які були пов'язані з озброєними групами або могли бути завербовані, можуть розглядатися відповідною державою як загроза безпеці. Замість того, щоб звинуватити таку дитину у кримінальному злочині і передати її кримінальному суду, держава може прийняти рішення про поміщення дитини під варту в адміністративному порядку (що іноді називається превентивним затриманням). Приклади свідчать, що більшість дітей, які зазнали адміністративного затримання, піддавалося тортурам або жорстокому поводженню після арешту і під час допитів [32, 12].

2.1. Затримання в міжнародних збройних конфліктах

Статус військовополоненого. «Комбатант» - це член збройних сил сторони у конфлікті, який має «право брати безпосередню участь у бойових діях», як зазначено у Додатковому протоколі I до Женевських конвенцій (стаття 21) [33]. Таким чином, військовополонені не можуть переслідуватися тим, хто взяв їх у полон, за законні акти насильства, здійснені під час бойових дій (іноді це називають «привілеєм комбатанта»), але можуть бути притягнуті до суду і покарані за порушення МГП або інші серйозні міжнародні злочини.

Дитина, яка бере участь у бойових діях і захоплена під час міжнародного збройного конфлікту, може стати військовополоненим, як зазначено у вказаному вище Додатковому протоколі I в статті 77 (3) [33]. Відповідно до Женевської конвенції III (щодо військовополонених) «державі, що тримає полонених» дозволено інтернувати військовополонених і «накладати на них зобов'язання не залишати табір, в якому вони інтерновані» [34,100] Інтернування військовополонених у звичайних в'язницях заборонено [34,101], і військовополонені повинні бути звільнені і репатрійовані «негайно після припинення бойових дій» [34,98]. Відповідно до МГП, діти, які утримуються під вартою в якості військовополонених, повинні утримуватися окремо від дорослих ув'язнених, за винятком випадків, коли вони розміщуються з дорослими членами сім'ї [34,121]. На практиці діти-військовополонені дуже рідкісні, і з часів Другої світової війни не було зареєстровано жодного випадку.

Інтернування мирних жителів. Четверта Женевська конвенція (щодо цивільних осіб) дозволяє державам-учасникам міжнародного збройного конфлікту здійснювати стосовно цивільних осіб, включаючи дітей, адміністративне затримання (інтернування), тільки «якщо захист безпеки держави, що тримає у полоні, робить це абсолютно необхідним», як зазначено у статті 41 зазначеної конвенції [35]. Це положення роз'яснює, що інтернування є найбільш суворою мірою контролю і може бути введено тільки у виняткових обставинах. [31]. Маються на увазі ті ситуації, коли у держави є серйозні і законні підстави вважати, що неповнолітній є членом організації, метою якої є викликати заворушення; або що він може поставити під загрозу безпеку держави іншими засобами, такими як саботаж або шпигунство [36,257] У число осіб, які можуть бути інтерновані, входять цивільні особи, які вирішили взяти безпосередню участь в бойових діях. У той час, як тільки комбатанти прямо уповноважені відповідно до МГП брати безпосередню участь у воєнних діях, цивільні особи насправді часто це роблять як у міжнародних, так і в неміжнародних конфліктах. Коли вони беруть участь, вони втрачають свій захищений статус відповідно до МГП – стаття 51 (1,2) [32] і тепер можуть стати об'єктом нападу. МГП ясно вказує – цивільні особи захищені від прямого нападу «доки вони не беруть безпосередню участь у бойових діях».

Коли цивільні особи не беруть участі безпосередньо у конфлікті, вони все одно можуть розглядатися як серйозна загроза безпеці, таким чином, відповідно до МГП це може привести до їх інтернування [36,367]. Щоб інтернування цивільних осіб було виправдано, держава «повинна мати вагомі підстави вважати, що конкретна особа своєю діяльністю, знаннями або кваліфікацією представляє реальну загрозу безпеці держави» [36, 258]. Держави повинні забезпечити оцінку загрози безпеці від кожної людини до того, як буде застосовано інтернування, як зазначено у статті 78 Четвертої Женевської конвенції [35].

Відповідно до МГП особа, яка інтернована в ході міжнародного збройного конфлікту, має право оскаржити рішення про її затримання. Тут викликає заклопотаність те, що рішення про інтернування неповнолітнього має переглядатися якомога швидше і не рідше двох разів на рік відповідним судом або адміністративною радою, призначеною для цієї мети державою, що утримує військовополонених, як зазначено в статті 43 Конвенції [35].

2.2. Затримання у збройних конфліктах неміжнародного характеру

Діти-солдати, які здаються або потрапляють у полон у неміжнародних збройних конфліктах, не можуть класифікуватися як військовополонені.

У деяких державах діти-солдати після звільнення проходять програми реінтеграції. Однак у багатьох державах, які переживають конфлікт, таких програм не існує, особливо там, де діти потрапляють в полон у середині конфлікту. Ці діти можуть опинитися або під адміністративним арештом, або під кримінальним переслідуванням відповідно до національного кримінального законодавства. У тих випадках, коли національне законодавство не визначає максимальний термін утримання під вартою, діти можуть опинитися під вартою протягом тривалих періодів часу, чекаючи пред'явлення звинувачення або суду, або до завершення збройного конфлікту. Припинення бойових дій і демобілізація дітей не завжди означає кінець адміністративного затримання. Обмежена або неіснуюча система правосуддя може привести до того, що діти протягом тривалих періодів часу піддаються адміністративному або судовому затримання в очікуванні судового розгляду або звільнення.

Застосовне міжнародне право. Загальна стаття 3 Женевських конвенцій прямо не згадує інтернування. Навпаки, Додатковий протокол II не містить відповідних підстав для інтернування і не встановлює відповідних процесуальних гарантій. У багатьох випадках затримання в умовах неміжнародного збройного конфлікту право прав людини і національне законодавство можуть забезпечити деякий або увесь необхідний захист. Стаття 37 (b) Конвенції про права дитини та стаття 9 МПГПП передбачають, що діти не можуть бути позбавлені волі незаконно чи довільно. Адміністративне затримання визнається законним при певних обставинах, але тільки у тому випадку, якщо воно передбачено і здійснюється відповідно

до національного законодавства, і якщо встановлені певні процесуальні гарантії для дітей.

Правові гарантії. Для затримання неповнолітніх поріг демонстрації необхідності і пропорційності адміністративного затримання вище, ніж для дорослих, в зв'язку з вимогою Конвенції про права дитини про те, що затримання неповнолітніх має застосовуватися лише як крайній захід і на найкоротший відповідний період часу – стаття 37 (b) Конвенції про права дитини [37] Крім того, найбільш повне дотримання інтересів дитини має бути першочерговим завданням при прийнятті рішення про її затримання (стаття 3) [37], і в разі затримання повинні бути забезпечені наступні правові гарантії:

- право на інформацію про причини затримання – стаття 9 (2) Міжнародного пакту про громадянські і політичні права [38];
- право на негайну доставку до судді і на судовий перегляд законності затримання – статті 37 (d) і 9 (4) там же;
- право на періодичну перевірку законності затримання;
- право на звільнення або судовий розгляд у «розумний строк», якщо дитина звинувачується у злочині – стаття 9 (3) там же;
- право на визнання владою затримання і на спілкування з родичами і друзями – стаття 1 Міжнародної конвенції про захист всіх осіб від насильницьких зникнень [39];
- право на юридичну допомогу – стаття 37 (d) там же.

Адміністративне затримання ніколи не повинно використовуватися в якості альтернативи кримінальному звинуваченню або при відсутності достатніх доказів для звинувачення дитини у кримінальному злочині. Його також неможна використовувати для збору розвідданих. Крім того, адміністративне затримання не повинно тривати довше періоду, протягом якого держава може надати відповідне обґрунтування. Якщо це станеться, то таке затримання перестане відповідати критеріям законного адміністративного затримання.

Діти, що знаходяться під адміністративним затриманням під час збройного конфлікту, є одними з найбільш «непомітних» дітей. Мало кому з них надається доступ до адвоката або пояснюються причини затримання. Багато утримуються під вартою протягом тривалих періодів часу без пред'явлення звинувачень і часто без будь-яких контактів зі своєю родиною. Є безліч свідчень того, що такі діти особливо уразливі, що підтверджують, зокрема, приклади з Іраку [40].

3. Кримінальне переслідування

3.1. Вік кримінальної відповідальності

Міжнародне гуманітарне право. МГП не встановлює мінімальний вік кримінальної відповідальності за міжнародні злочини. Проте

стверджувалося, що стаття 77 (2) Додаткового протоколу I насправді встановлює мінімальний вік для здійснення військових злочинів на рівні 15 років. Цей висновок ґрунтується на ідеї про те, що ця стаття, яка тепер є частиною звичайного МГП, встановлює мінімальний вік для призову до збройних сил або збройних угруповань і активної участі в бойових діях, що дорівнює 15 рокам. Це означає, що якщо дитина молодше 15-річного віку вважається занадто молодою для участі у бойових діях, тоді він або вона також повинні вважатися занадто молодими, щоб нести кримінальну відповідальність за серйозні порушення МГП, будучи пов'язаним зі збройними силами або озброєними групами.

Коментатори вважають, що таке прочитання статті 77 (2) не підтримується самим текстом, в якому немає прямого посилання на мінімальний вік кримінальної відповідальності дітей-солдатів. Аргумент на користь встановлення мінімального віку кримінальної відповідальності, як і віку законної вербування, вплинув на дебати про відповідний мінімальний вік кримінальної відповідальності за міжнародні злочини. Набрання чинності Факультативного протоколу про участь дітей в збройних конфліктах в 2002 році [41], який встановлює вік активної участі в бойових діях на рівні 18 років, призвело до закликів встановити вік кримінальної відповідальності за міжнародні злочини також на рівні 18 років. Огляд держав-членів і їх заяв і застережень можна побачити у Збірнику договорів Організації Об'єднаних Націй [42].

Пекінські правила. Додаткові вказівки містяться у Правилі 4 Мінімальних стандартних правил Організації Об'єднаних Націй, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх (1985 г.) або Пекінських правил, в яких йдеться про те, що «в цих правових системах, які визнають поняття віку кримінальної відповідальності для неповнолітніх, початок цього віку не має завдаватися на занадто низькому рівні віку з урахуванням фактів емоційної, розумової та інтелектуальної зрілості»[43]. Вік настання кримінальної відповідальності в даний час значно варіюється від держави до держави. У деяких державах вік настання кримінальної відповідальності становить всього сім років, в той час як в інших державах він сягає 16 років. Найбільш поширений мінімальний вік кримінальної відповідальності становить 14 років [44].

Стаття 40 (3) Конвенції про права дитини [26] вимагає, щоб всі держави встановили мінімальний вік кримінальної відповідальності, нижче якого діти вважаються нездатними до вчинення кримінального злочину. В результаті встановлення мінімального віку діти молодше цього віку не можуть бути притягнуті до відповідальності за злочин, незалежно від того, вчинили вони це діяння насправді. Однак КІП не встановлює мінімальний вік і не надає державам вказівок щодо того, яким встановити мінімальний вік.

Висловлювалися припущення, що до дитини слід ставитися, як до кримінально відповідальній особі, тільки при наявності деякого елемента

провини і достатнього розумового і морального усвідомлення з боку дитини, яка вчинила заборонений акт, наслідків або потенційних наслідків її дій. Однак Комітет ООН з прав дитини виступає проти такого підходу. Зокрема, у параграфі 30 загального коментарю йдеться, що встановлення мінімального віку кримінальної відповідальності залежно від зрілості дитини не тільки збиває з пантелику і є непередбачуваним, але і залишає забагато на розсуд суду або судді, який часто виносить таке рішення без участі кваліфікованих психологів. [45]. Цей же документ в параграфі 32 вказує, що вік повинен бути єдиним критерієм і що вік 12 років повинен бути абсолютним мінімальним віком, і рекомендує державам встановити більш високу вікову межу.

Паризькі принципи. Приймаючи рішення про судове переслідування дітей, держави повинні брати до уваги Паризькі принципи і керівні положення, що стосуються дітей, пов'язаних зі збройними силами і збройними формуваннями (2007 г.) [46], в яких йдеться про те, що «дітей, обвинувачених в злочинах за міжнародним правом, імовірно вчинених, хоча вони були пов'язані зі збройними силами або збройними групами, слід розглядати у першу чергу як жертв, а не як злочинців». Якщо судове переслідування триває і дитину засуджено, як Паризькі принципи, так і КПР вимагають, щоб «мета будь-яких санкцій, що накладаються на дитину, полягала у сприянні її реабілітації та реінтеграції в суспільство, а не у покаранні».

3.2. Міжнародні суди та трибунали

Спеціальні трибунали. Статути Міжнародного кримінального трибуналу по Колишній Югославії та Міжнародного кримінального трибуналу по Руанді не містили мінімального віку кримінальної відповідальності, але жоден з цих трибуналів не пред'явив звинувачення нікому молодше 18 років. Статут Спеціального суду Сьєрра-Ліоні у зв'язку з великою кількістю дітей, які брали участь в бойових діях, надав цьому суду юрисдикцію щодо будь-якої дитини, якій на момент здійснення злочинів було 15 чи більше років. Однак на початку свого перебування на посаді Перший головний прокурор Спеціального суду заявив, що він мав намір не пред'являти звинувачення особам за злочини, вчинені у дитинстві, а пред'являти звинувачення їх дорослим вербувальникам і командирам [47].

Римський статут. Проблема виникла ще раз при розробці Римського статуту, який заснував МКС. Група неурядових організацій з прав дітей на переговорах в МУС закликала до того, щоб у Римському статуті було вказано мінімальний вік кримінальної відповідальності. Статут дійсно передбачає, що МКС не має юрисдикції щодо дитини, якій на момент здійснення передбачуваного правопорушення не виповнилося 18 років - стаття 26 [15]. Однак рішення про виключення осіб віком до 18 років з-під юрисдикції МКС було прийнято не на підставі переконання, що діти у віці до 18 років не повинні переслідуватися за міжнародні злочини, а скоріше на тій підставі, що

рішення про те, чи порушувати судове переслідування або ні, має бути залишено на розсуд держав. Виключення дітей з-під юрисдикції МКС дозволило уникнути спору між державами про мінімальний вік для здійснення міжнародних злочинів.

3.3. Національні суди

Судові гарантії. Якщо дитина підлягає судовому переслідуванню у національному суді за передбачуване вчинення злочину відповідно до національного або міжнародного права, необхідно забезпечити ряд судових гарантії. Загальна стаття 3 Женевської конвенції описує основні гарантії для осіб, що вийшли з бою, включаючи затриманих, застосовні у всіх ситуаціях збройного конфлікту. Однак в ньому не вказані точні права, якими володіє обвинувачений.

Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, який можна застосовувати як в мирний, так і у воєнний час, більш детально описує мінімальні вимоги належної правової процедури в області права прав людини. При розгляді будь-якого кримінального обвинувачення кожен має право на такі мінімальні гарантії:

- бути негайно і детально поінформованим зрозумілою для нього мовою про характер і причину обвинувачення проти нього;
- мати достатньо часу і можливостей для підготовки свого захисту і зноситися з обраним самим ним захисником;
- бути судимим без невинуватої затримки;
- не бути вимушеним давати показання проти самого себе чи визнання вини;
- щодо неповнолітніх процедура повинна враховувати їх вік і бажаність сприяння їх реабілітації;
- кожен, хто засуджений за злочин, має право на те, щоб його засудження і вирок були переглянуті вищими судовою інстанцією згідно з законом.

Відповідні вирок. Міжнародне право накладає обмеження на типи вироків, які можуть бути винесені державою, національним кримінальним судом, військовим трибуналом або державним виконавчим органом, таким як поліція або військові:

- смертна кара дітей заборонена при будь-яких обставинах статтею 37 (а) Римського статуту [26], статтею 6 (5) Міжнародного пакту про громадянські і політичні права [38], Правил 17.2 Пекінських правил [43], як і вирок до довічного ув'язнення без можливості звільнення (в тих же документах).
- будь-яка форма тілесного покарання в якості вироку буде являти собою таке, що принижує гідність, поводження, яке суперечить статті 37 Конвенції про права дитини [26];

- вироки, які можуть включати тортури або інше жорстоке, нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження або покарання, не можуть бути винесені – згідно зі статтею 7 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права [38], статті 37 (1) КПР, а також Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання [48].

КПР вимагає, щоб держави мали у своєму розпорядженні різні міри покарання для забезпечення того, щоб з дітьми поводилися таким чином, що не підривав б їх благополуччя, був сумірний їх обставинам і правопорушенню, враховував їх вік, сприяє їх реінтеграції і тому, щоб дитина відігравала конструктивну роль в суспільстві. Під час збройного конфлікту державам рекомендується використовувати системи відновного правосуддя та програми реінтеграції замість позбавлення волі, як зазначено наприклад, у статті 40 (4) КПР [26].

Відхід від судової системи та відновне правосуддя. Стаття 40 КПР спонукає держави знаходити належні та ефективні способи поводження з дітьми, які перебувають у конфлікті із законом, не вдаючись до судових розглядів. Замість використання чисто каральних підходів альтернативні методи можуть більшою мірою сприяти відшкодуванню збитку і примирення, а також можуть запобігти рецидив в майбутньому. Доповнюючи КПР, Факультативний протокол про участь дітей у збройних конфліктах передбачає, що держави повинні підтримувати і надавати допомогу колишнім дітям-солдатам, щоб вони могли реінтегруватися в свої сім'ї і громади. Однак часто в інтересах дитини важливо розуміти моральні наслідки свого вчинку. Найкраще цього можна досягти за допомогою механізмів відновного правосуддя та програм на рівні місцевих громад. Ініціативи такого роду спрямовані на визнання дій, скоєних під керівництвом дорослих, але також допомагають дитині стати ефективним членом суспільства. Такі заходи спрямовані на реінтеграцію і реабілітацію, а не на покарання.

Відновне правосуддя означає будь-який процес, в якому жертва, правопорушник і будь-які інші члени спільноти, зачеплені злочинною поведінкою, активно беруть участь в пошуку вирішення питань, що виникають в результаті правопорушення, іноді за допомогою справедливої та неупередженої третьої сторони.

Більше уваги слід приділяти усуненню дітей від судової системи. Залучення дітей до будь-якій системі правосуддя, особливо до тримання під вартою, може мати дуже негативний вплив на їх психосоціальний розвиток. Вироків до позбавлення волі дітей у багатьох випадках можна уникнути, якщо впроваджувати заходи відновного правосуддя:

- освіта або професійна підготовка, спрямована на запобігання рецидивів;
- усунення заподіяної шкоди або відшкодування понесених збитків;
- громадські роботи на користь найбільш вразливих верств суспільства.

Процеси відновного правосуддя за участю дітей обов'язково відрізняються від процесів за участю дорослих і повинні бути адаптовані до потреб і можливостей дитини. У деяких випадках для дорослого може бути хорошим рішенням попрацювати в інтересах суспільства, щоб виправити завдану шкоду. Однак таке ж рішення може не кращим чином відповідати інтересам дитини. Відновлювальний результат роботи в інтересах суспільства втрачається, якщо дитину таврують як людину, яка виконує своє завдання в якості покарання. Однак може бути зовсім інший результат, якщо дитина буде працювати разом з іншими дітьми в інтересах суспільства таким чином, щоб поліпшити відносини.

3.4. Військові трибунали

Діти, залучені до збройного конфлікту, постають перед військовими судами або трибуналами у дуже рідкісних випадках. Найбільш ймовірно дитина-солдат постає перед військовим судом протилежної сили. Однак збройні сили можуть судити також і своїх солдатів за військові злочини або членів збройного угруповання супротивника у міжнародному збройному конфлікті. У М'янмі та Демократичній Республіці Конго (ДРК) діти-солдати, які втекли від збройних сил, були звинувачені в дезертирстві та постали перед військовим трибуналом і засуджені до тюремного ув'язнення [49]. У ДРК діти-солдати, які були засуджені військовим трибуналом, в деяких випадках навіть були страчені. У 2000 році 14-річна дитина-солдат був засуджений військовим судом за вбивство і через 30 хвилин страчений [50].

Слухання у військових трибуналах зазвичай публічно не проводяться і, що важливо, не являють собою незалежний та неупереджений суд. Стандарти і процедури здійснення правосуддя щодо неповнолітніх зазвичай не застосовуються, і належні процесуальні гарантії, передбачені в КПП, дітям не надаються [51]. Діти часто постають перед судом без будь-якого юридичного представництва або допомоги, їх не супроводжують батьки або законний опікун, і часто вони не мають доступу до звинувачень, що пред'явлені їм. Військові трибунали не вважають своїм обов'язком розглядати інтереси дітей як свою першочергову задачу і, отже, не є відповідним форумом для розгляду справ проти дітей. Не дивно, що Комітет КПП рекомендував не судити дітей у військових трибуналах.

4. Поводження із ув'язненими

Діти, захоплені і затримані як загроза національній безпеці, як активні учасники бойових дій або як виконавці міжнародних злочинів, часто містяться у поганих умовах, які не відповідають мінімальним стандартам, встановленим в різних правових документах, починаючи від МГП в ситуаціях збройного конфлікту, і закінчуючи правом прав людини, як в мирний, так і воєнний час.

Право прав людини. У деяких центрах утримання під вартою, в яких містяться діти, умови можуть бути рівносильні таким, що принижують гідність, у порушення вимог КПР і Конвенції ООН проти катувань (КПП) 1985 року [52]. Стаття 37 (с) КПР інформує, що «з кожною позбавленою волі дитиною слід поводитися гуманно і поважати її гідність, властиву людській особистості, і у спосіб, що приймає до уваги потреби осіб його або її віку» [26].

Будь-яке застосування тримання під вартою відносно дітей має здійснюватися тільки на максимально короткий термін. Факультативний протокол про участь дітей в збройних конфліктах вимагає, щоб держави забезпечували «демобілізацію дітей або звільнення від служби в інший спосіб» і надавали їм «всю необхідну допомогу для їх фізичного та психологічного відновлення та їх соціальної реінтеграції» при затриманні [41], а не просто утримання під вартою.

Керівні принципи ООН, що стосуються затримання дітей. На додаток до цих документів з прав людини, ООН також розробила велику кількість нормативних керівних принципів, схвалених Генеральною Асамблеєю ООН або Економічною і соціальною радою ООН, що призвело до політичних зобов'язань держав-членів. У цих керівних принципах викладені правила і умови для осіб, позбавлених волі, а також міжнародні стандарти ювенальної юстиції:

- Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй стосовно поводження з ув'язненими (1955 г.) [53];
- Правила Організації Об'єднаних Націй щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі (1990 р) або «Гаванські правила» [54].

Гаванські правила, зокрема правило 11 (b), визначають «утримання за наказом будь-якого судового, адміністративного чи іншого державного органу під вартою неповнолітніх» як усіх дітей, які перебувають «під вартою у державному або приватному місці тримання, яке особі не дозволяється залишати за своїм бажанням», і докладно описують звернення і умови їх утримання. Примітно, що всі дисциплінарні заходи, що представляють собою жорстоке, нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження, суворо заборонені, включаючи тілесні покарання, поміщення у темну камеру, закрите або одиночне ув'язнення або будь-яке інше покарання, яке може поставити під загрозу фізичне або психічне здоров'я дитини.

ЧАСТИНА III. НЕСУДОВІ МЕХАНІЗМИ ПРИМИРЕННЯ

Через низку причин лише невелика частина дітей, які постраждали у збройному конфлікті, може коли-небудь бути викликана в якості свідків до суду: міжнародного, змішаного або національного суду, – або заявити про статус потерпілих в МУС. Для інших дітей позасудові механізми можуть надати кращу можливість бути почутими. На загальну думку, позасудові

механізми можуть забезпечити більш негайну підзвітність, сприяти примиренню у громадах, відшкодувати завдані збитки і шкоду і дозволити дітям жити далі. Однак у них є свої проблеми.

1. Комісії щодо встановленню істини і примирення

1.1. Діяльність комісій щодо встановлення істини і примирення стосовно дітей-жертв

Найбільш поширеним механізмом позасудової відповідальності за останні 20 років були Комісії зі встановлення істини і примирення (КІП). У всьому світі існує більше 25 КІП. Цілі таких комісій відрізняються від держави до держави, але зазвичай включають: забезпечення форуму для заслуховування жертв; встановлення істинності подій і їх увічнення через створення історичних записів; боротьба з безкарністю; сприяння примиренню в громадах. Іноді всі члени комісії є громадянами держави, а в інших випадках вони представляють собою як національний, так і міжнародний персонал. Подібно МКС, у більшості комісій є підрозділ підтримки потерпілих і свідків.

Участь дітей у КІП в Сьєрра-Леоне та Ліберії. Ранні КІП показали мало свідчень участі дітей. Зовсім інший підхід був використаний Комісією по встановленню істини і примирення в Сьєрра-Леоне. Від початку особлива увага приділялася дітям. Процедури, доброзичливі до дітей, були узгоджені і прийняті до того, як Комісія розпочала свою роботу, з урахуванням Конвенції про права дитини (КПД). Діти були залучені до процесу давання показань, закритих тематичних слухань і підготовки першої версії остаточного звіту про встановлення істини і примирення щодо дітей [9].

Ця тенденція продовжилася і в Ліберії, де Ліберійський «Закон про заснування комісії щодо встановлення істини і примирення» від 2005 року вимагав: «прийняття конкретних механізмів і процедур для врахування досвіду ... дітей ..., приділяючи особливої уваги гендерним питанням порушень, а також проблемам дітей-солдатів, надаючи їм можливість поділитися своїм досвідом, усуваючи проблеми і рекомендуючи заходи, які необхідно прийняти для реабілітації жертв порушень прав людини у дусі національного примирення і зцілення» [55,4].

Закон також вимагав залучення експертів з прав дитини, щоб діти могли свідчити в КІП, і впровадження спеціальних механізмів для роботи з дітьми-жертвами та правопорушниками, не тільки для захисту їх гідності і безпеки, але й для запобігання повторної травматизації і забезпечення того, щоб їх соціальна реінтеграція та психологічне відновлення не наражалися на небезпеку і не відкладалися [55,11].

Надання показань перед КІП. Найбільш очевидний спосіб, за допомогою якого діти можуть брати участь в КІП, - це давати прямі свідчення Комісії, хоча на сьогоднішній день такі свідчення надала лише невелика

кількість дітей. Для цього є ряд причин, включаючи обмеження за часом і кількістю свідків, яких КІП може заслухати; географічне положення Комісії; необхідність не травмувати дітей повторно. При цьому дача прямих показань лякає дітей. Якщо Комісія вирішує заслухати прямі свідчення дитини, необхідно ввести спеціальні процедури для захисту дитини, включаючи право на недоторканність приватного життя, конфіденційність і анонімність. Дуже важливо, щоб діти приходили давати прямі свідчення на добровільній основі.

Щоб забезпечити більш широку участь дітей, КІП були змушені застосовувати інноваційні підходи для отримання доказів, такі як розсилка осіб, які беруть заяви, по всій країні, особливо до районів, що найбільше постраждали від конфлікту. Приклади в Сьєрра-Леоне та Ліберії показують, що це дає Комісії корисні докази тільки в тому випадку, якщо особи, які беруть заяви, добре навчені тому, як взаємодіяти і працювати з дітьми.

Зосередження на інтересах дитини. Не всі діти хочуть або повинні бути заохочені робити заяви перед КІП про зловживання і порушення, яких вони зазнали. У деяких випадках це може призвести до серйозної психологічної травми і хвороби, відновлення відчаю, депресії або, в окремих випадках, навіть до самогубства. Важливо, щоб ті, хто приймають заяви, були навчені тому, як оцінювати вразливість дитини і визначати, чи відповідає участь найкращим інтересам кожної окремої дитини. Безпека і захищеність дитини також повинні бути ретельно продумані, і психосоціальна підтримка повинна бути доступна до, під час і після того, як дитина дасть свідчення, або через групу підтримки потерпілих і свідків, або через навчену місцеву організацію або членів спільноти. Коли приймаються заяви, це повинно відбуватися у дружній до дитини обстановці і на індивідуальній основі, якщо тільки дитина не хоче, щоб хтось супроводжував його або її.

Проблеми з участю дітей у КІП. Хоча КІП в Сьєрра-Леоне та Ліберії приділяють набагато більше уваги залученню дітей, на шляху до ефективної їх участі залишаються серйозні проблеми.

1. *Обмеження та спрямованість мандата.* Багато КІП відповідно до своїх повноважень зосередили увагу на серйозні порушення прав людини і міжнародного гуманітарного права, приховуючи реальний вплив конфлікту на дітей. Повноваження КІП повинні містити конкретне згадування про вплив конфлікту на дітей і передбачати конкретну участь дітей, якщо ми хочемо отримати повну картину порушень.

2. *Потреба в навчанні правам дитини.* Багато працівників КІП можуть мало знати про права дитини і про те, як працювати з дітьми. Крім того, швидка плинність кадрів або обмежений фінансовий бюджет можуть ускладнити підтримку добре підготовлених кадрів осіб, які беруть заяви, або персоналу, кваліфікованого для проведення заходів за участю дітей. Це вимагає значного обсягу початкової і постійної підготовки з боку Організації Об'єднаних Націй та інших організацій з прав дитини.

3. *Робота з очікуваннями.* Необхідно провести велику просвітницьку роботу, якщо діти хочуть зрозуміти мету КІП і мати реалістичні очікування того, чого вони можуть досягти. Деяким дітям недостатньо просто розповісти історію [9,189].

1.2. Діяльність комісій щодо встановлення істини і примирення щодо дітей – військових злочинців

Ряд держав, включаючи Південну Африку та Сьєрра-Леоне, вважали за краще використовувати КІП в якості альтернативи судовому переслідуванню і судовому розгляду по відношенню до дітей, яких звинувачують у вчиненні міжнародних злочинів. КІП можуть грати кілька ролей, включаючи надання форуму для вислуховування дітей, які вчинили військові злочини, і встановлення істини про те, що з ними сталося, і про шкоду, яку вони заподіяли; увічнення подій або встановлення відповідальності винних. Якщо діти повинні брати участь в КВП, необхідно ретельно продумати мету і спосіб їх участі.

Встановлення істини проти визнання провини. Будь-яка КІП повинна враховувати переважну думку про те, що діти-солдати є жертвами, а не злочинцями [56], і що інтереси дитини повинні завжди залишатися у центрі уваги. Це не означає, що звірства, вчинені дітьми-солдатами, слід ігнорувати, або що правда про їхні дії не повинна відкриватися. Однак КІП найкраще підходять для дітей, коли їхня мета – встановити істину, а не зробити висновок про вину або відповідальності з боку дитини. Важливо, щоб інформація та докази, надані дитиною, розглядалися як повністю конфіденційні і не використовувалися в інших цілях. Діти повинні знати, що вони не зіткнуться з судовим переслідуванням через докази, які вони надали КІП.

Особливі потреби колишніх дітей-солдатів. У пошуках істини КІП повинні приділяти особливої уваги тому, які діти повинні свідчити, як комісії розпитують дітей і який рівень підтримки і захисту слід надати. Дітей не можна примушувати давати свідчення, і вони не повинні піддаватися перехресному допиту. Не завжди в інтересах колишнього дитини-солдата свідчити перед КІП, особливо якщо він або вона вже пройшли процес звільнення і реінтеграції і знову живуть в суспільстві. Надання свідчень в КІП може привести до того, що дитині загрожуватимуть, позбавлять можливості працювати або навіть виключають з товариства. Діти, які дають показання про свою участь в бойових діях, повинні отримувати такий же рівень підготовки і підтримки після заяви, що і діти які є потерпілими або свідками і повинні підпадати під компетенцію підрозділів з надання допомоги потерпілим і свідкам.

2. Традиційні і інші механізми здійснення правосуддя щодо дітей, які постраждали в збройному конфлікті

2.1. Традиційні механізми здійснення правосуддя щодо дітей-жертв

У деяких країнах для вирішення суперечок між родинами і кланами у громаді і для досягнення врегулювання і примирення зазвичай використовуються місцеві традиційні механізми правосуддя. Для багатьох дітей в цих країнах традиційне правосуддя може бути єдиною формою правосуддя, яку вони, їхні родини та громади вважають значущою і до якої у них є можливість доступу. Це може бути особливо у разі, коли національна система правосуддя сприймається як корумпована та неефективна [57]. Традиційне правосуддя може приймати різні форми і може вимагати від передбачуваного правопорушника вибачень, компенсації або відшкодування потерпілій стороні. Ці рішення, як правило, більш широко приймаються спільнотою і можуть бути дуже ефективними у сприянні зцілення у громаді і примирення між жертвою і злочинцем.

Обмеження традиційного правосуддя. Однак, як і у всіх інших формах правосуддя, існують обмеження, особливо після збройного конфлікту. Традиційне правосуддя спирається на усну традицію і звичайну практику, які можуть бути втрачені в результаті переміщення осіб, розсіювання колективної пам'яті і втрати традиційної влади під час розпаду соціальних структур. Крім того, традиційна влада часто належить старшим чоловікам громади. Патріархальна структура не завжди може враховувати права дітей, особливо права дівчат, які можуть піддаватися дискримінаційній практиці, яка веде до подальших порушень прав. Крім того, хоча традиційне правосуддя зазвичай використовується для вирішення розбіжностей між сім'ями або кланами, воно не використовувалося для розгляду міжнародних злочинів або злочинів на гендерному ґрунті. В Уганді традиційна система правосуддя, яку більшість дітей вважає за кращу, не могла впоратися ані з великою кількістю справ, ані зі злочинами, з якими у неї не було досвіду роботи, такими як примусові шлюби [9.232].

Забезпечення прав дітей. Дослідження, що проведено в Уганді, показали, що, хоча діти віддають перевагу традиційному правосуддю, на практиці вони погано його розуміють і, як наслідок, не отримують від нього ніякого полегшення. Особливо це може проявлятися в тому випадку, коли традиційні процедури не передбачають вибачень, визнання страждань дитини, компенсації або підтримки. Однак традиційне правосуддя може бути найбільш доступною формою правосуддя, і завдання полягає у тому, щоб забезпечити ефективний засіб правового захисту для дітей, відстоювати їх права і не допускати подальшої несправедливості. Це вимагає від агентств Організації Об'єднаних Націй, міжнародних та національних неурядових організацій (НУО) надавати особам, які приймають рішення, інформацію і навчання з питань прав дитини, захисту дітей та впливу збройних конфліктів

на дітей. У ситуаціях, коли для матеріальної або фінансової компенсації дітям ресурсів не вистачає, традиційні механізми правосуддя повинні, принаймні, публічно засуджувати порушення відносно дітей, особливо такі практики, як примусовий шлюб або зґвалтування [9,261].

2.2. Відшкодування шкоди дітям-жертвам військових злочинів

Концепція відшкодування збитку. Відшкодування шкоди призначене для визнання страждань і шкоди, завданих жертвам, і надання компенсації, реституції та відшкодування за насильства з метою повернення жертв до їх попереднього стану у максимально можливій мірі. Відшкодування шкоди також розглядається, як спосіб забезпечення соціальної справедливості у пост конфліктних суспільствах, де доступ до правосуддя і звернення за допомогою в суді неможливі [58].

Звичайне міжнародне гуманітарне право вимагає, щоб сторони, винні в серйозних порушеннях, повністю відшкодували завдані збитки і втрати. Крім того, Римський статут, що улаштував МКС, передбачає, що «Суд встановлює принципи, що стосуються відшкодування шкоди ..., включаючи матеріальні збитки, моральну компенсацію і реабілітацію». Відповідно до Статуту, відшкодування збитків не обмежується індивідуальної грошовою компенсацією, але може також включати колективні форми відшкодування і символічні заходи, які можуть сприяти примиренню в розділених громадах [59]. Право людини вимагати тієї чи іншої форми компенсації, задоволення або відшкодування шкоди, коли він або вона є об'єктом порушення прав людини, також широко визнано міжнародним і регіональним законодавством в області прав людини, у тому числі статтею 39 КПП [26].

Принципи, що полягають в основі компенсації шкоди, можна знайти в документі «Основні принципи і керівні положення Організації Об'єднаних Націй про право на засіб правового захисту і відшкодування жертвам грубих порушень міжнародного права прав людини і серйозних порушень міжнародного гуманітарного права» (2006 р) [60]. У документі підкреслюється обов'язок держав забезпечити «адекватні, ефективні, швидкі і належні засоби правового захисту потерпілим, включаючи відшкодування збитків», як зазначено у параграфі 2 документа [60,4], визначаючи їх як в параграфі 18 [6,7]:

- реституція: наприклад, звільнення з-під варти або утримання під вартою, повернення додому, відновлення власності і користування правами людини в цілому;
- компенсація: наприклад, економічна компенсація фізичної, матеріальної чи моральної шкоди;
- реабілітація: наприклад, медична та психологічна допомога, юридичні та соціальні послуги;

- задоволення: заходи щодо припинення порушень, публічне визнання істини, виявлення та повернення зниклих без вести, вибачення з боку правопорушника, судові санкції відносно правопорушника;

- гарантії неповторення: наприклад, зміцнення законності, механізму запобігання та моніторингу порушень, а також правова реформа.

Діти як одержувачі відшкодування збитку. Жодна з КПП або інших органів, за винятком в Сьєрра-Леоне і Перу, не добивалася участі дітей в процесі відшкодування збитку [61,9]. У Сьєрра-Леоне КПП залучила дітей до процесу вироблення рекомендацій для програми відшкодування збитку [9,161]. Для більшості дітей відшкодування збитку, спрямоване на забезпечення доступу до освіти, охорони здоров'я і житла, було більш важливим, ніж грошова виплата. Насправді компенсація для дітей була дуже обмеженою. Навіть там, де можливість надання відшкодування існує в країні, яку було втягнуто до збройного конфлікту, фінансування відшкодування збитків залишалося проблемою. У Сьєрра-Леоне Національній комісії соціальних дій в листопаді 2006 року було дано дозвіл на здійснення програми відшкодування шкоди, рекомендованої КПП, а в 2009 році був заснований Цільовий фонд і програма відшкодування збитку [62,1]. Однак Комісія не має достатнього фінансування, так як на 2009-2010 роки було доступно тільки 25 відсотків фінансування, і для підтримки програми уряд покладався на кошти міжнародних донорів [63,2].

Більшість програм компенсації шкоди обмежують список порушень, за які відшкодування можливо, і обмежують право на участь тільки для тих, хто зареєстрований в якості потерпілих, або, в деяких випадках, свідків перед комісією або судом [64,176-189]. Злочини або збиток, що дають право на відшкодування шкоди дітям, варіюються: від дітей, які уникли актів геноциду і переслідування і знаходяться в крайній нужді (Руанда) – до дітей, народжених в ув'язненні, і дітей – жертв примусових шлюбів, сексуальних каліцтв, зґвалтувань, ампутацій, психологічних травм або вербування в збройні сили (Сьєрра-Леоне) [64,180].

Форми компенсації шкоди. Відшкодування шкоди може приймати різні форми і бути індивідуальним або колективним. Громадські або колективні репарації можуть включати матеріальні блага, але можуть також включати символічні заходи, такі як вибачення, встановлення національного свята у пам'ять про жертви, назва вулиці на честь жертв, створення гідних місць поховання, а також фінансування реабілітаційних та громадських центрів. Ефективність будь-якої форми відшкодування обмежена, коли основна увага приділяється просто поверненню жертв до стану, в якому вони перебували до насильства, без урахування того, чи страждали діти від порушень їх прав до конфлікту. Наприклад, програми відшкодування можуть не враховувати відмова дівчатам у правах у до-конфліктному суспільстві, наприклад їх обмежений доступ до освіти. Без усунення гендерної нерівності, що лежить в основі, відшкодування збитку навряд чи матиме позитивний вплив на життя

більшості жертв. Те ж саме, як зазначається в Найробіській декларації про право жінок і дівчат на засоби правового захисту і відшкодування збитку [65], відноситься і до дискримінації, з якою стикаються інші діти в суспільстві.

Цільовий фонд МКС для жертв. МКС є першим міжнародним трибуналом, що ввімкнули до свого мандату (стаття 75) відшкодування збитків жертвам військових злочинів [15]. Правила процесу і доведення МКС дозволяють особам, які мають статус потерпілих, звертатися з вимогою про відшкодування (правило 94) [66] або подавати в суд власне клопотання про відшкодування збитку жертві (правило 95). Цільовий фонд запровадив новаторський підхід до відшкодування збитку двома різними способами:

- МКС має право розпорядитися, щоб будь-які кошти або майно, що належать особі, засудженій судом, були конфісковані і передані до Цільового фонду. Крім того, Фонд також фінансується державами і добровільними пожертвами, тому відшкодування збитків не обмежується тільки фінансовими засобами засудженого;

- Цільовий фонд також служить для надання спільної допомоги у формі фізичної реабілітації, матеріальної підтримки і / або психологічної реабілітації звичайним жертвам міжнародних злочинів, що підпадають під юрисдикцію МКС, а не тільки тим, хто має статус потерпілих.

Ця форма допомоги особливо нова, оскільки не пов'язана з будь-яким конкретним ділом МКС і допомагає жертвам як індивідуально, так і колективно. Цільовий фонд в даний час підтримує реінтеграцію колишніх дітей-солдатів в Уганді і ДРК, у тому числі 500 дівчат, які зазнали зґвалтування, сексуального рабства та інших форм сексуального насильства, а також інших вразливих дітей, особливо тих, хто втратив всю свою родину.

2.3. Діяльність традиційного та відновного правосуддя щодо дітей – військових злочинців

Судове переслідування дітей за злочини, що виникають з активної участі у військових діях, у кримінальному суді повинно бути тільки крайнім заходом. Однак це не означає, що діти не повинні нести відповідальності за вчинені ними дії. При цьому існують більш ефективні способи забезпечення відповідальності з використанням позасудових структур.

Місцева традиційна практика відправлення правосуддя може мати місце як за відсутності офіційної судової системи, так і паралельно з нею. Вона також може приймати самі різні форми - від щодо формальної системи під контролем держави до неформальної системи на рівні громади. Часто традиційне відновне правосуддя є єдиною пропонованою формою правосуддя, оскільки офіційна судова система могла впасти під час конфлікту.

Так, наприклад, в Тиморі-Лешті було визнано, що формальна система правосуддя буде мати лише обмежене охоплення, зважаючи на брак ресурсів і людського потенціалу, і що місцеве традиційне правосуддя може зіграти

важливу роль у вирішенні нагальних проблем, що викликані збройним насильством, ефективним і законним чином [67,12]

Принципи відновного правосуддя. Традиційне правосуддя може бути найбільш корисним у сприянні реінтеграції, якщо воно використовує принципи відновного правосуддя [68,31] і фокусується на відновленні дитини в суспільстві, а не на покаранні або публічній ганьбі. Згідно Лімської декларації про відновне правосуддя щодо неповнолітніх (2009 г.), вказується, що «відновне правосуддя щодо неповнолітніх – це спосіб поведження з дітьми, які перебувають у конфлікті із законом, з метою відшкодування індивідуальної, сімейної та соціальної шкоди, заподіяної правопорушенням» [69, 3]. Декларація пропонує, щоб відновне правосуддя в різних країнах ґрунтувалося на «існуючих традиційних і безпечних методах поведження з дітьми, які перебувають у конфлікті із законом» [69,3], і роз'яснює, що відновне правосуддя може бути застосовано до конфліктних ситуацій.

Відновне правосуддя визначається як процес, в якому жертва і злочинець, а також, де це доречно, інші залучені члени спільноти, беруть участь у врегулюванні наслідків, що випливають зі злочину, як правило, за допомогою посередника [70,2]. У цьому процесі зазвичай бере участь дитина, яка вчинила злочин, і, усвідомлюючи свою відповідальність, приносить жертві компенсацію або вибачення. Такі програми особливо підходять для дітей, які вважаються як такі, що вчинили злочини проти своїх сімей і громад.

Відновне правосуддя дуже часто є єдиним способом примирення жертв і правопорушників у суспільстві, що роздирається війною. Без такого примирення реінтеграція колишніх дітей-солдатів в їх громади навряд чи можлива [70,3].

Принципи Конвенції ООН про права дитини (КПД). Як і б методи відновного правосуддя не використовувалися, вони повинні бути адаптовані до потреб і дитини, і суспільства. Крім того, необхідно враховувати принципи КПД: принцип недискримінації; врахування інтересів дитини найкращим чином; голоси дітей повинні бути почуті, а їхні погляди повинні бути враховані. Це може потребувати від традиційних систем правосуддя прийняття нових підходів, які гарантують відсутність нерівності у поведженні, особливо з дівчатками, і утримання від застосування каральних підходів або заходів, які не відповідають інтересам дитини найкращим чином.

2.4. Програми реінтеграції в суспільство дітей – військових злочинців

Процес роззброєння, демобілізації і реінтеграції колишніх комбатантів (РДР) відіграє вирішальну роль у переході від війни до миру. Метою цього процесу є «сприяння безпеці і стабільності у пост конфліктних умовах, щоб можна було почати відновлення і розвиток». Процеси РДР стали невід'ємною частиною операцій з підтримання миру і пост-конфліктного відновлення

[71,iv]. Ці процеси часто використовується стосовно дітей, які були пов'язані зі збройними силами або озброєними групами протягом останніх десятиліть. Вони розглядаються як більш зручний механізм для вирішення проблеми дітей, які брали участь у бойових діях, ніж судове переслідування – з акцентом на повернення дітей в суспільство, а не на покарання.

Звільнення і реінтеграція дітей. Відповідно до Римського статуту вербування і використання дітей у віці до 15 років у бойових діях є військовим злочином. Крім того, Факультативний протокол про участь дітей у збройних конфліктах забороняє вербування і використання дітей у віці до 18 років збройними групами, а також пряму участь у бойових діях [72,5]. В силу цих положень діти, що проходять процес реінтеграції, повинні розглядатися у першу чергу як жертви, і поводитися з ними слід інакше, ніж з дорослими [73,1]. Зокрема, процеси звільнення і реінтеграції дітей не повинні залежати від процесу РДР для дорослих і не повинні чекати, доки механізм РДР для дорослих буде створений.

Примирення з громадою. Основна мета реінтеграції – сприяти примиренню і прийняттю дітей назад у сім'ю або у місцеву громаду, особливо дітей, які вчинили злочини. Досягнення цієї мети вимагає чуйності і розуміння місцевих почуттів і цінностей, а часто і визнання дитиною шкоди або страждань, завданих їм своїми діями. Це визнання іноді досягається за допомогою традиційних механізмів зцілення або шляхом переговорів з лідерами спільноти. У деяких випадках, як і у згаданих вище інших формах правосуддя, дитину заохочують до відшкодування нею шкоди шляхом добровільної роботи у громаді для надання допомоги тим, хто став уразливим в результаті конфлікту.

Програми реінтеграції необхідно ретельно розробляти і планувати. Послуги, що надаються дітям, раніше пов'язаним зі збройними силами або озброєними групами, можуть використовувати великий обсяг наявних ресурсів, що дозволяє скоротити допомогу, яка надається громадам в цілому. Все частіше визнається, що допомога в реінтеграції повинна бути націлена на громади в цілому, а не на дітей-солдатів окремо, оскільки при цьому вони можуть піддатися стигматизації.

ВИСНОВОК

Детальне вивчення результатів діяльності ООН щодо реінтеграції в суспільство дітей, з тих чи інших причин постраждалих від збройного конфлікту, дозволяє зробити наступні рекомендації.

Першу частину складають рекомендації з організації допомоги дітям-жертвам військових злочинів в суді або трибуналі для сприяння правосуддю та запобігання або зменшення повторного психологічного травмування.

Моральна і фізичний захист дітей-свідків і жертв в судовому процесі:

- свідчення слід записувати, по можливості, на відео;

- слід заохочувати національні суди використовувати відеозаписи допиту дитини в якості свідка, замість дачі прямих показань в суді;
- провести навчання суддів, адвокатів і присяжних засідателів з прав дітей і проводити співбесіди з конкретними дітьми;
- заохочувати національні суди створювати підрозділи у справах потерпілих та свідків, захищати приватне життя дитини шляхом короткострокової і довгострокової підтримки і захисту;
- забезпечити персонал підрозділів у справах потерпілих та свідків належною підготовкою відповідно до «Керівних принципів ООН щодо правосуддя в питаннях дітей-жертв і свідків»;
- забезпечити, щоб на всіх етапах судового процесу діти-потерпілі і свідки супроводжувалися навченим фахівцем з підтримки, відповідальним за передачу всієї відповідної інформації дитині до, під час і після процесу.

Забезпечення інформованості дітей-потерпілих про їхні можливості в судовому процесі:

- підвищувати обізнаність дітей, яким було завдано шкоди, їх родин та громад, а також осіб, що займаються захистом дітей, про можливість претендувати на статус потерпілих у МКС;
- забезпечити, щоб дівчата, зокрема, які були завербовані у збройні сили або піддавалися сексуальному насильству і примусовому шлюбу з боку збройних сил або груп, були проінформовані про можливість претендувати на статус жертви у МКС;
- працювати з членами громади, які хочуть подати заяву про надання статусу жертви від імені дитини, і надавати їм допомогу, але в той же час ретельно оцінювати ризик для дитини подачі позову і забезпечувати, при необхідності, заходи захисту на місці;
- звернутися до юристів з проханням представляти дітей, які заявили, що мають намір подати заяву про визнання статусу жертви. Такі юристи повинні пройти відповідну підготовку для представлення інтересів дітей;
- пропонувати, щоб поняття статусу жертви, особливо стосовно дітей, було включено до національного законодавства і застосовувалося у справах, що розглядаються національними судами.

Рекомендації щодо забезпечення ефективності комісій по встановленню істини і примирення – стосовно дітей-жертв військових злочинів:

- вживати усіх заходів до того, щоб в мандаті комісій по встановленню істини і примирення (КІП) особлива увага приділялася дослідженню порушень прав дітей і тому, щоб забезпечувалося участь дітей, а також щоб набирався персонал, що володіє навичками роботи з дітьми;
- на етапі планування КІП з метою сприяння участі та захисту дітей встановити міцні партнерські відносини з національними правозахисними організаціями, громадськими лідерами, школами і релігійними організаціями;

- проводити інформаційні кампанії серед дітей та громадянського суспільства про повноваження і можливу участь КІП;
- забезпечити початкове і постійне навчання працівників КІП того, як взаємодіяти і працювати з дітьми;
- надавати допомогу у встановленні дружніх до дитини процедур, що дозволяють дітям давати показання КІП різними способами, забезпечуючи при цьому безпеку дітей, конфіденційність і недоторканність приватного життя;
- працювати з КІП таким чином, щоб діти були проінформовані про результати роботи КІП.

Рекомендації по роботі з громадами:

- брати участь у діалозі з лідерами громад про те, як включити стандарти прав дитини та захист дітей до традиційних структур правосуддя і до процесу прийняття рішень;
- підвищувати обізнаність у громадах, які використовують традиційні механізми правосуддя для сприяння загоєнню і примиренню щодо порушень прав дитини та питань захисту дітей;
- надавати НУО та особам, які приймають рішення, інформацію і навчання за традиційними системам правосуддя та здійсненням прав дітей;
- спілкуватися з громадами, пропонуючи дітям-жертвам визнання в тій чи іншій формі порушень прав, від яких вони постраждали, і психологічну та соціальну підтримку;

Рекомендації щодо забезпечення відшкодування збитків жертвам:

- увімкнути конкретні положення про відшкодування шкоди дітям, як індивідуально, так і колективно, в мирні угоди і національне законодавство;
- надавати міжнародне фінансування, технічну допомогу та інституційну підтримку для забезпечення дотримання права на відшкодування збитків та відповідності міжнародним стандартам;
- підвищувати обізнаність про програми відшкодування збитку і розширювати доступ дітей до таких програм;
- допомагати дітям претендувати на статус потерпілих в МУС, якщо особі, яка завдала їм шкоди, було пред'явлено звинувачення судом;
- працювати з Цільовим фондом МКС для потерпілих у підтримку програм відшкодування шкоди дітям.

Друга частина рекомендацій стосується дітей, які в силу тих чи інших причин протягом збройного конфлікту формально стали військовими злочинцями.

Рекомендації щодо вдосконалення національного законодавства та впровадження новел:

- переглянути національні закони, щоб гарантувати, що прийняття рішення про інтернування або адміністративне затримання дітей, здійснювалося лише у тих випадках, коли ці діти представляють серйозну загрозу безпеці; і це був би крайній захід і на найкоротший період часу;

- забезпечити, щоб закон передбачав всі процесуальні гарантії, що містяться у МГП, КПД і МПГПП, і щоб вони були відомі і доступні дітям;
- забезпечити, щоб законодавство зобов'язувало адміністративні органи збирати і повідомляти дані про всіх дітей, підданих інтернуванню або адміністративному затриманню;
- утримуватися від інтернування або адміністративного затримання дітей, які, будучи членами недержавного озброєного угруповання, не брали безпосередньої участі у бойових діях у неміжнародному збройному конфлікті;
- забезпечити юридичне представництво дітей і відповідні процедури;
- переконатися, що існують реальні альтернативи затриманню;
- забезпечити, щоб діти не піддавалися смертній карі, довічному ув'язненню, тілесним покаранням або вироками, пов'язаних з тортурами та іншим жорстоким, нелюдським або принижуючому гідність поводженню;
- передбачати вироки, альтернативні заходам покарання, з урахуванням віку дитини та обставин вчинених правопорушень;
- заохочувати використання звільнення від судової відповідальності дітей, які вчинили злочини, будучи пов'язаними з озброєною групою;
- забезпечити навчання осіб, які братимуть участь у процесі відновного правосуддя, таких як судді, поліція, посередники, соціальні працівники тощо;
- забезпечити, щоб при розгляді справи дитини в суді застосовувалися стандарти ювенальної юстиції;
- переглянути національне законодавство, щоб гарантувати, що діти не можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності військовим трибуналом, але повинні бути передані в органи громадянської прокуратури або в програми реінтеграції;
- контролювати і повідомляти про застосування трибуналів для слухання справ проти захоплених дітей-солдатів, дітей, які становлять загрозу безпеці, або дітей-солдатів, звинувачених в дисциплінарних порушеннях;
- впливати на уряди і військову владу для дозволу бути присутніми на слуханнях у військових судах і трибуналах за участю дітей, пов'язаних зі збройними силами або озброєними групами;
- забезпечувати юридичне представництво дітей, яких судять у військових судах або трибуналах.

Рекомендації установам, фондам і програмам ООН, міжнародним і місцевим НУО:

- контролювати здійснення інтернування та адміністративного затримання дітей, особливо військовими і поліцією;
- сприяти доступу на регулярній основі до дітей, які інтерновані або утримуються під вартою в адміністративному порядку, для спостереження за поведінкою з ними і умовами утримання;

- підвищувати обізнаність про юридичні гарантії, які повинні бути надані дітям, які інтерновані або затримані в адміністративному порядку;
- працювати з місцевими юристами, щоб забезпечити юридичне представництво дітей, яких інтерновано або які утримуються під вартою в адміністративному порядку.

Рекомендації щодо залучення колишніх дітей-солдатів до форм відповідальності, альтернативних судовому переслідуванню:

- розглянути можливість звільнення дітей молодше 18 років від кримінальної відповідальності за злочини, вчинені у їх зв'язку зі збройними силами або збройними групами;
- забезпечити, щоб діти не піддавалися судовому переслідуванню за зв'язок з озброєною групою або за дії, вчинені під час бойових дій, якщо такі дії підпадають під те, що дозволено Міжнародним гуманітарним правом;
- забезпечити механізми залучення колишніх дітей-солдатів до форм відповідальності, альтернативних судовому переслідуванню і судовому розгляду у кримінальному суді.

Захист дітей, які вчинили військові злочини і утримуються під вартою:

- забезпечити розуміння і дотримання міжнародних стандартів ювенальної юстиції особами, які керують центрами утримання під вартою;
- розділяти дітей, позбавлених волі, і дорослих, за винятком випадків, коли вважається, що в інтересах дитини робити цього не слід;
- забезпечити, щоб жодна дитина не піддавався катуванням та іншим жорстоким, нелюдським або принижуючим гідність видам поведінки чи покарання;
- дозволити дітям підтримувати контакт з родиною шляхом листування і побачень;
- забезпечити регулярний доступ до Міжнародного Комітету Червоного Хреста як в міжнародних, так і в неміжнародних збройних конфліктах для перевірки умов утримання та відновлення родинних зв'язків;
- надати представникам ООН доступ до центрів утримання дітей під вартою з метою моніторингу гарантій і умов утримання;
- забезпечити, щоб вирок до ув'язнення або адміністративному затриманню дітей регулярно переглядався і щоб діти продовжували триматися під вартою тільки як крайній захід.

Забезпечення ефективності комісій по встановленню істини і примирення - стосовно дітей, які вчинили військові злочини:

- підвищувати обізнаність про роль і мандат КІП серед дітей, які брали участь у бойових діях;
- вживати особливих заходів і гарантії для дітей, які вчинили військові злочини і бажаючих давати показання в КІП;
- забезпечувати навчання працівників КІП методам поведінки з дітьми, раніше пов'язаними зі збройними силами або озброєними групами;

- надавати підтримку до і після заяви дітям, які свідчать про те, що вони зробили військові злочини, для забезпечення їх захисту та сприяння їх безпечній реінтеграції;

- оцінювати, до участі у КІП, положення дитини стосовно родини та членів громади, щоб уникнути стигми або вигнання.

Забезпечення ефективності місцевої традиційної системи правосуддя:

- встановити, чи існує місцева традиційна система правосуддя і в якій мірі її практика забезпечує дотримання прав дітей;

- чи буде місцева традиційна система правосуддя сприяти реінтеграції дітей і чи відповідатиме найкращим інтересам колишніх дітей-солдатів;

- яка фінансова і кадрова підтримка необхідна для сприяння програмам відновного правосуддя;

- які існують потреби у навчанні і хто їх забезпечить.

Рекомендації по реінтеграції в суспільство дітей, які вчинили військові злочини:

- забезпечити програми реінтеграції для дітей, раніше пов'язаних зі збройними силами або озброєними групами, як під час збройного конфлікту, так і в рамках мирного процесу;

- забезпечити, щоб колишні діти-солдати розглядалися у першу чергу як жертви і з ними поводитися інакше, ніж з дорослими колишніми комбатантами;

- впроваджувати програми реінтеграції, відмінні від механізмів реінтеграції дорослих і не пов'язані з ними, з упором на конкретні потреби дівчат і хлопчиків;

- чітко повідомляти дітям, їхнім родинам і громадам про цілі і завдання пропонованої допомоги в реінтеграції;

- забезпечувати, щоб допомога в реінтеграції була націлена на громади в цілому, а не тільки на колишніх дітей-солдатів, тим самим уникаючи ізоляції та стигматизації;

- заохочувати включення елементів відповідальності (покаяння, спокутування провини) до програм реінтеграції, таких як традиційні церемонії зцілення або відшкодування шкоди громаді.

Література

1. Бандурка І.О. До питання про посилення захисту прав дітей – жертв злочинів та дітей – свідків в кримінальному судочинстві. *Публічне право*. – 2016. – № 1. – С. 164–171.

2. Курило І. В. Актуальні питання вдосконалення кримінального провадження щодо неповнолітніх. *Вісник прокуратури*. 2015. № 11. С. 57–67.

3. Пожар В.Г. Проблеми представництва свідка у кримінальному судочинстві України. *Часопис Академії адвокатури України*. 2009. № 4. URL :

<http://www.nbuu.gov.ua/e-journals/Chaau/2009-3/09pvgssk.pdf> (дата звернення: 15.08.2021).

4. Правозахисники зафіксували 95 випадків залучення дітей до конфлікту на Донбасі. *Радіо Свобода*. 23 травня 2017. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/news/28504603.html> (дата звернення: 15.08.2021).

5. Чайка І. Ю., Цокур Є. Г. Діти-комбатанти у постконфліктному періоді: проблема відповідальності і захисту прав дитини (зарубіжний досвід для України). *Політичне життя*. №2. 2019. С. 15-21. <https://jpl.donnu.edu.ua/article/view/7304> (дата звернення: 15.08.2021).

6. Children and Justice During and in the Aftermath of Armed Conflict. *Office of the Special Representative of the Secretary-General for Children and Armed Conflict. Working paper N° 3. September 2011*. URL : https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/Full_Report_1957.pdf [accessed 04 September 2021].

7. UNDP, Programming for Justice: A Practitioner's Guide to a Human Rights-Based Approach to Access to Justice, 2005, 5. URL : https://www.un.org/ruleoflaw/files/Justice_Guides_ProgrammingForJustice-AccessForAll.pdf [accessed 04 September 2021].

8. Rationale and definition of justice for children. *UN Common Approach to Justice for Children*. March 2008. URL : <http://dag.un.org/bitstream/handle/11176/400572/UN%20Common%20Approach%20to%20Justice%20for%20Children%202008.pdf?sequence=52&isAllowed=y> [accessed 04 September 2021].

9. Cook Ph. and Heykoop Ch. Child Participation in the Sierra Leonean Truth and Reconciliation Commission in Parmar, Roseman, Siegrist and Sowa (eds) *Children and Transitional Justice: TruthTelling, Accountability and Reconciliation*, UNICEF, Innocenti and Harvard Law School, 2010, 159-193. URL : https://www.unicef-irc.org/publications/pdf/tj_publication_eng.pdf [accessed 04 September 2021].

10. Sowa Th. Children and the Liberian Truth and Reconciliation Commission in Parmar, Roseman, Siegrist and Sowa (eds) *Children and Transitional Justice: Truth-Telling, Accountability and Reconciliation*, UNICEF, Innocenti and Harvard Law School, 2010, 193-231.

11. Establishment of an International Tribunal and adoption of the Statute of the Tribunal. S/RES/955(1994) 8 November 1994. P 15. URL : <https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/IJ%20SRES955.pdf> [accessed 04 September 2021].

12. Background to the Establishment and Mandate of the War Crimes Chamber. *Looking for Justice: The War Crimes Chamber in Bosnia and Herzegovina*. February 7, 2006. URL:

<https://www.hrw.org/report/2006/02/07/looking-justice/war-crimes-chamber-bosnia-and-herzegovina> [accessed 04 September 2021].

13. About STL. Special Tribunal for Lebanon. URL: <https://www.stl-tsl.org/en/about-the-stl> [accessed 04 September 2021].

14. Iraq: Statute of the Special Tribunal for Human Rights. *Refworld*. 10 December 2003 : site. URL: <https://www.refworld.org/docid/404c7d8c3.html> [accessed 04 September 2021].

15. Rome Statute of the International Court, adopted by the United Nations Diplomatic Conference of Plenipotentiaries on the Establishment of an International Criminal Court of 17 July 1998, UN Doc. A/CONF.183/9 (Rome Statute). URL: <https://www.icc-cpi.int/resourcelibrary/official-journal/rome-statute.aspx> [accessed 04 September 2021].

16. Sanin K., Stirnmann A. Child Witnesses at the Special Court for Sierra Leone. War Crimes Study Centre, University of California, Berkeley, 2006. P 8. URL: <https://www.legal-tools.org/doc/576331/pdf/> [accessed 04 September 2021].

17. Guidelines on Justice in Matters involving Child Victims and Witnesses of Crime, ECOSOC Resolution 2005/20 annex, Guideline 13. URL: <https://www.un.org/en/ecosoc/docs/2005/resolution%202005-20.pdf> [accessed 04 September 2021].

18. Rule 17(3) Rules of Procedure and Evidence for the International Criminal Court, adopted by the Assembly of State Parties, first session, New York, 3-10 September 2002, Official Records ICC-ASP/1/3 pursuant to Article 43(6) of the Rome Statute. URL : <https://www.icc-cpi.int/resourcelibrary/Documents/RulesProcedureEvidenceEng.pdf> [accessed 18 August 2017].

19. ICC Rules of Procedure and Evidence UN Doc PCNICC/2000/1/Add.1 (2000). URL : <https://www.legal-tools.org/doc/f6cc43/pdf/> [accessed 18 August 2017].

20. Beresford S. Child Witnesses at the International Criminal Justice System: Does the International Criminal Court Protect the Most Vulnerable? *Journal of International Criminal Justice* 3 (2005) 721-748. URL : <https://academic.oup.com/jicj/article-abstract/3/3/721/2886336?redirectedFrom=PDF> [accessed 18 August 2017].

21. Victims Before the International Criminal Court: A Guide for the Participation of Victims in the Proceedings of the Court. URL : <https://www.icc-cpi.int/NR/rdonlyres/8FF91A2C-5274-4DCB-9CCE-37273C5E9AB4/282477/160910VPRSBookletEnglish.pdf> [accessed 18 August 2017].

22. Basic Principles and Guidelines to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law. Adopted and proclaimed by General Assembly resolution 60/147 of 16 December 2005. URL : <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/remedyandreparation.aspx> [accessed 18 August 2017].

23. International Criminal Court decision N°. ICC-01/04-01/06 21/41, 15 December 2008, para. 67. URL : https://www.icc-cpi.int/RelatedRecords/CR2009_00155.PDF [accessed 18 August 2017].
24. Decision on legal representation, appointment of counsel for the defence, protective measures and time-limit for submission of observations on applications for participation, 1 February 2008, ICC02/04-01/05 -134. URL : <https://www.icc-cpi.int/pages/record.aspx?uri=232762> [accessed 18 August 2017].
25. Situation in the Democratic Republic of the Congo in the case of the Prosecutor v Thomas Lubanga Dyilo, International Criminal Court Decision No ICC-01/04-01/06 14 March 2012 Para 13-14. URL: <https://www.refworld.org/cases,ICC,4f69a2db2.html> [accessed 18 August 2017].
26. Convention on the Rights of the Child, United Nations. *Human Rights. Office of the High Commissioner*. URL: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/crc.aspx> [accessed 18 August 2021].
27. Duthie R. and Specht I. DDR, Transitional Justice, and the Reintegration of Former Child Combatants. International Centre for Transitional Justice. February 2010. URL: <https://ictj.org/sites/default/files/ICTJ-DDR-ChildCombatants-ResearchBrief-2010-English.pdf> [accessed 18 August 2017].
28. Treaties, States Parties and Commentaries. *International Committee of Red Cross*. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/ihl> [accessed 18 August 2021].
29. Freeman, M: International Law and Internal Armed Conflicts: Clarifying the Interplay between Human Rights and Humanitarian Protection, Journal of Humanitarian Assistance, Feinstein International Centre, July 24th 2000. URL: <https://sites.tufts.edu/jha/archives/152> [accessed 18 August 2021].
30. The definition was given by the ICTY in Dusko Tadic case, no. IT-94-1-AR72, Appeal on Jurisdiction, paras. 66-70 (October 2, 1995), 35 I.L.M. 32 (1996). URL: <https://www.icty.org/x/cases/tadic/acdec/en/51002.htm> [accessed 18 August 2021].
31. Pejic, Procedural principles and safeguards for internment/administrative detention in armed conflict and other situations of violence. *International Review of the Red Cross*, Vol 87, No. 858, 375-391. URL: https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/other/irrc_858_pejic.pdf [accessed 18 August 2021].
32. OHCHR Nepal Conflict Report – Executive Summary. *OHCHR Office of the High Commissioner*. 2012. P. 16. URL: https://www.ohchr.org/Documents/Countries/NP/OHCHR_ExecSumm_Nepal_Conflict_report2012.pdf [accessed 18 August 2021].
33. Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), 8 June 1977. *International Committee of the Red Cross*. URL:

<https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/ART/470-750053?OpenDocument.pdf> [accessed 18 August 2021].

34. Geneva Convention (III) Relative to the Treatment of Prisoners of War of 12 August 1949. URL: https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocity-crimes/Doc.32_GC-III-EN.pdf [accessed 18 August 2021].

35. Convention (IV) relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War. Geneva, 12 August 1949. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/ART/380-600048?OpenDocument> [accessed 18 August 2021].

36. IV Geneva Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War. Commentary published under the general editorship of Jean S. Pictet. Geneva International Committee of the Red Cross 1958. P. 659. URL: https://www.loc.gov/rr/frd/Military_Law/pdf/GC_1949-IV.pdf [accessed 18 August 2021].

37. Конвенции и соглашения. *Документы ООН.* URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/childcon.shtml [accessed 18 August 2021].

38. International Covenant on Civil and Political Rights. *United Nations. Human Rights Office of the High Commissioner.* URL: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/ccpr.aspx> [accessed 18 August 2021].

39. International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance. Committee on Enforced Disappearance. United Nations Human Rights Office of the High Commissioner. URL: <https://www.ohchr.org/en/hrbodies/ced/pages/conventionced.aspx> [accessed 18 August 2021].

40. Press conference by SG's Special Representative for Children and Armed Conflict on her visit to Iraq. *Reliefweb.* 30 Apr 2008 Site. URL: <https://reliefweb.int/report/iraq/press-conference-sgs-special-representative-children-and-armed-conflict-her-visit-iraq> [accessed 18 August 2021].

41. Optional Protocol to the UN Convention on the Rights of the Child A/RES/54/263 25 May 2000. URL: https://treaties.un.org/doc/source/docs/A_Res_54_263-E.pdf [accessed 18 August 2021].

42. The United Nations Treaty Collection. URL: <http://treaties.un.org> [accessed 18 August 2021].

43. United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice (the Beijing Rules) Adopted by the General Assembly resolution 40/33 of 29 November 1985. URL: <https://www.un.org/ruleoflaw/files/UNAdminofJJJUSTICE.pdf> [accessed 18 August 2021].

44. Age of criminal responsibility. *Wikipedia*. Site. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Age_of_criminal_responsibility [accessed 18 August 2021].

45. Committee on the Rights of the Child, General Comment No. 10 (2007). URL: <https://www.refworld.org/docid/4670fca12.html> [accessed 18 August 2021].

46. United Nations Children's Fund, Principles and Guidelines on Children Associated with Armed Forces or Armed Groups, February 2007. URL: <https://www.refworld.org/docid/465198442.html> [accessed 18 August 2021].

47. Report of the Secretary-General on the establishment of a Special Court for Sierra Leone) UN Doc. S/2000/915, 14 October 2000. URL: <https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/SL%20S2000915.pdf> [accessed 18 August 2021].

48. Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly Resolution 39/46 of 10 December 1984. URL: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/cat.aspx> [accessed 18 August 2021].

49. Coalition to Stop the Use of Child Soldiers, *Child Soldiers Global Report 2008*, pg 18. URL: https://www.hrw.org/legacy/pub/2008/children/Child_Soldiers_Global_Report_Summary.pdf [accessed 18 August 2021].

50. Amnesty International, Democratic Republic of Congo: Massive violations kill human decency, May 31, 2000 p. 1. URL: <file:///C:/Users/Admin/Downloads/afr620112000en.pdf> [accessed 18 August 2021].

51. Statement of SRSR Ms. Radhika Coomaraswamy on the occasion of the trial of Omar Khadr before the Guantanamo Military Commission, August 10, 2010, URL: <https://childrenandarmedconflict.un.org/2010/08/10aug10/> [accessed 18 August 2021].

52. Committee against Torture, Concluding Observations: Burundi (2007), U.N. Doc. CAT/C/BDI/CO/1, para. 17. URL: <https://www.refworld.org/publisher,CAT,CONC/OBSERVATIONS,BDI,4603b7242,0.html> [accessed 18 August 2021].

53. UN Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners approved by the Economic and Social Council by its Resolutions 663C (XXIV) of 31 July 1957 and 2076 (LXII) of 13 May 1977. URL: https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/UN_Standard_Minimum_Rules_for_the_Treatment_of_Prisoners.pdf [accessed 18 August 2021].

54. United Nations Rules for the Protection of Juveniles Deprived of their Liberty, adopted by General Assembly resolution 45/113 of 14 December 1990. URL: <https://www.un.org/ruleoflaw/files/TH007.PDF> [accessed 18 August 2021].

55. An Act to Establish the Truth and Reconciliation Commission of 12 May 2005. Published by Authority Ministry of Foreign Affairs Monrovia, Liberia. June

22, 2005. URL: <https://www.refworld.org/pdfid/473c6b3d2.pdf> [accessed 18 August 2021].

56. Optional Protocol to the UN Convention on the Rights of the Child on the Involvement of Children in Armed Conflict A/RES/54/263 of 25 May 2000. URL: https://treaties.un.org/doc/source/docs/A_Res_54_263-E.pdf [accessed 18 August 2021].

57. Accountability and Reconciliation, Perspectives from Children and the Youth in Northern and Eastern Uganda, Concerned Parents Association in associations with the Trans-cultural Psychosocial Organisation, Save the Children and UNICEF, September 2007. URL: https://resourcecentre.savethechildren.net/node/10274/pdf/docs-97861-v1-child_youth_report_pdf.pdf [accessed 18 August 2021].

58. Sierra Leone: Truth and Reconciliation Commission, Vol 2, (2004), chapter 4. Reparations. URL: <http://www.sierraleonetr.com/index.php/view-report-text-vol-2/item/volume-two-chapter-four> [accessed 18 August 2021].

59. Hague Convention (IV) 1907, Article 3. Additional Protocol 1 to the Geneva Conventions, Article 91. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Article.xsp?action=openDocument&documentId=144930FB7D15DBF6C12563CD00516582> [accessed 18 August 2021].

60. Basic Principles on Remedy and Reparations. UN General Assembly A/Res/60/147, 21 March 2006. URL: <https://undocs.org/A/RES/60/147> [accessed 18 August 2021].

61. Mazurana D., Carlson K. Children and Reparation: Past Lessons and New Directions, UNICEF, Innocenti Working Paper, June 2010. URL: https://www.unicef-irc.org/publications/pdf/iwp_2010_08.pdf [accessed 18 August 2021].

62. War Reparations: Programme Overview. National commission for Social Action: site. URL: <https://www.nacsa.gov.sl/programmes/war-reparations.html> [accessed 04 September 2021].

63. Hallam B. Lack of Aid Funds for Amputees, Rape Victims, War Widows. The New Humanitarian. February 23, 2009. site. URL: <https://www.thenewhumanitarian.org/report/83100/sierra-leone-lack-aid-funds-amputees-rape-survivors-war-widows> [accessed 04 September 2021].

64. Mazurana D., Carlson K., Reparations as a Means for Recognizing and Addressing Crimes and Grave Rights Violations against Girls and Boys during Situations of Armed Conflict and under Authoritarian and Dictatorial Regimes, in The Gender of Reparations: Unsettling Sexual Hierarchies While Redressing Human Rights Violations, Ruth Rubio-Marín, ed, 2009, pp 162-214. URL: <https://www.cambridge.org/core/books/gender-of-reparations/reparations-as-a-means-for-recognizing-and-addressing-crimes-and-grave-rights-violations-against-girls-and-boys-during-situations-of-armed-conflict-and-under-authoritarian-and-dictatorial-regimes/B8955D6F0FBD3AA6C2CC518E9C66A6AE> [accessed 04 September 2021].

65. The Nairobi Declaration on Women's and Girls' Right to a Remedy and Reparation. Kenia. Sub-Saharan Africa. 2007. URL: <https://giwps.georgetown.edu/resource/nairobi-declaration-on-womens-and-girls-right-to-a-remedy-and-reparation/> [accessed 04 September 2021].
66. International Criminal Court, Rules of Procedure and Evidence, ICC-ASP/1/3, September 2002, Rule 94. URL: <https://www.icc-cpi.int/resource-library/Documents/RulesProcedureEvidenceEng.pdf> [accessed 04 September 2021].
67. Wojkowska E. Doing Justice: How informal justice systems can contribute. United Nations Development Programme. Oslo Governance Centre. 2006. P 60. URL: <https://www.un.org/ruleoflaw/files/UNDP%20DoingJusticeEwaWojkowska130307.pdf> [accessed 04 September 2021].
68. Laura Stovel L., and Valiñas M. Restorative Justice after Mass Violence: Opportunities and Risks for Children and Youth, IWP 2010-15, June 2010, p 44. URL: https://www.researchgate.net/publication/46473541_Restorative_justice_after_mass_violence_opportunities_and_risks_for_children_and_youth [accessed 04 September 2021].
69. Lima Declaration on Restorative Juvenile Justice, 2009, p 3. URL: https://www.tdh.ch/sites/default/files/declaration-de-lima-sur-la-justice-juvenile-restauratrice_en.pdf [accessed 04 September 2021].
70. Basic Principles in the Use of Restorative Justice Programmes in Criminal Matters, ECOSOC Resolution 2002/12, paras 1.2 and 1.3. URL: <https://www.google.com/search?q=Basic+Principles+in+the+Use+of+Restorative+Justice+Programmes&oq=Basic+Principles+in+the+Use+of+Restorative+Justice+Programmes&aqs=chrome..69i57j0i22i30l4.2469j0j15&sourceid=chrome&ie=UTF-8> [accessed 04 September 2021].
71. Ball N., van de Goor L. Disarmament, Demobilization and Reintegration. Netherland Institute of International Relations 'Clingendael'. August 2006. P 24. URL: https://www.clingendael.org/sites/default/files/pdfs/20060800_cru_paper_ddr.pdf [accessed 04 September 2021].
72. Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the involvement of children in armed conflict. New York, 25 May 2000. URL: https://treaties.un.org/doc/Treaties/2000/05/20000525%2003-37%20AM/Ch_IV_11_bp.pdf [accessed 04 September 2021].
73. Disarmament, demobilisation and reintegration (DDR) of child soldiers. Bonn International Center for conversation: site. URL: <http://warpp.info/en/m2/articles/ddr-child-soldiers> [accessed 04 September 2021].